

بەلارۇس تەبىئىي رەڭگە ئاساسلانغان ھالدا تەبىئىي رەڭگە

БАЙРАМ

بۇ رەڭدىن ئىبارەت

رەڭ بىر

ТАТАРЫ
МЯ
ЗЕМЛІ.
БЕЛАРУСІ

БІМСІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

КВАРТАЛЬНІК
ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН
НА БЕЛАРУСІ
("АЛЬ-КІТАБ")

№ 2 і № 3
МЕНСК 1991

Згуртаванню татарару-мусульман на Беларусі / "Аль-Кітаб" /
вялікую дапамогу аказалі спадарыні і спадары:

А.Александровіч, Х.Александровіч, Г.Анісімава, М.Асановіч,
Э.Асановіч, М.Байрашэўскі, Г.Бака, Р.Барадулін, М.Баранік,
Я.Басін, З.Башыраў, А.Бельскі, В.Вайткевіч, І.Вяргейчык,
В.Вячорка, Р.Гамзавіч, Н.Гаўрош, А.Гембіцкі, В.Гліннік,
В.Гронскі, А.Гуркоў, Я.Гучок, М.Даньшг, С.Думін, Я.Ждановіч,
С.Ільясэвіч, Т.Канапацкая, Я.Кузьміна, А.Лакотка, А.Люты,
С.Макаёнак, Я.Малашэвіч, А.Мальдзіс, В.Мацюхэнка, Л.Мельнік,
З.Меметава, У.Навуменка, В.Несцяровіч, Т.Панчанка, У.Пашук,
А.Пятрашка, А.Рагуля, Р.Раманчук, З.Рапановіч, С.Рафаловіч,
С.Сабалеўская, В.Сараеў, В.Скалабан, Дз.Смольскі, М.Смольскі,
М.Сута, В.Трыгубовіч, У.Усманава, Е.Шашчанка, І.Чыгрынаў,
М.Шабановіч, С.Шабановіч, А.Шагідэвіч, Ф.Юркевіч, А.Юрэвіч,
А.Якубоўская, Т.Якубоўская, Б.Якубоўскі, Х.Ясінская.

Вельмі дапамаглі "Аль-Кітабу" браты-мусульмане з араб-
скіх краін.

Прыміце татарскі рахмат / дзякуй / і глыбокую пагану.

Згуртаванне татарару-мусульман на Беларусі

/ "Аль-Кітаб" /

Салам алейкум, спадарыні і спадары,
супляменнікі-татары і браты-мусульмане !

З красавіка да кастрычніка прайшло нямала часу, у свеце адбыліся вялікія падзеі, якія знайшлі водгук і у нашым Згуртаванні. Найвялікшая небяспека, якая завісла над нашым народам, -- маскоўскі камуністычны пуч, -- па волі Алаха не удаўся, і нас не закавалі у кайданы.

У чэрвені група татараў пабывала ў шэрагу гарадоў і мястэчак, дзе жыве шмат нашых супляменнікаў. У Клецку, Навагрудку і Іўі многія мусульмане прытрымліваюцца сваёй веры -- Ісламу. А ў іншых месцах вернікаў-мусульман засталася вельмі мала, але старыя людзі яшчэ спадзяюцца, што іх пасля смерці хоць пахаваць па нашай веры.

Парадуе нашых татараў падзея, якая ў свята Курбан-Байрам адбылася ў Іўі. Вялікая колькасць татараў, з усіх абласцей Беларусі вырашыла стварыць Згуртаванне татараў-мусульман на Беларусі /"Аль-Кітаб"/, якое мае на мэце адрадзіць культуру нашага народа і паширыць мусульманскую веру сярод татараў, падтрымліваць сувязь з нашымі супляменнікамі ў іншых дзяржавах, з нашымі братамі-адзінаверцамі. Прэзідэнтам нашага Згуртавання адзінадушна абраны Абу-Бякір Шабановіч, уражэнец гар.пас.Іўе. Пажадаем яму і нашаму Згуртаванню плённай працы.

І яшчэ адна прыемная звестка: дзве татарскія дзяўчыны і адзін юнак з дапамогай Алаха паступілі ў ВУУ. Віншуем іх, іхніх бацькоў і родных з гэтай нагоды. Наша Згуртаванне спадзяецца, што маладыя студэнты будуць шчырымі, працавітымі, добрымі, што будуць падтрымліваць сувязь з нашымі татарамі, актыўна удзельнічаць у рабоце Згуртавання.

На жаль, у жыці нашых татару бываюць вельмі сумныя падзеі: у канцы чэвёня памёр ці не самы стары татарын у Менску -- Алі Адамавіч Барановіч, наш імам. Колькі дзяцей ён паазаніў, колькі ствару мусульманскіх сем'яў, даючы ім шлюб, колькі людзей пахаваў па нашай веры, за колькі мусульманскіх душ і мізараў памаліўся! Успомніце яго добрымі словам, прачытайце святы Я-Сін за яго душу. Пахавалі нашага імама на мізари у Смілавіцах.

Вельмі сумныя звесткі: ідуць ад нашых братоў з Крыма. Рабаўнікі, якія адабралі зямлю, маёмасць і жыцці тысяч і тысяч татару, цяпер не даюць ім вярнуцца на сваю радзіму. Рускія шавіністы, міліцыя, амонаўш, вайскоўцы разбураюць іх хаціны, забіваюць людзей.

Мы памятаем, як цешыліся ўсе тым, што у Татарстане на пасаду прэзідэнта быў абраны татарын. Якія надзеі мы на яго ўскладалі! Але не доўга радаваліся. У час пучку ён заняў пазіцыю падтрымкі партыйна-бюракратычнай вярхушкі. Прыдзецца татарам у нялёгкай барацьбе шукаць другога лідера, які павядзе іх добрым шляхам.

Дарагія сябры! Не чакайце спецыяльных запрашэнняў на нашы зборы ў пятніцу вечарам, не чакайце даручэнняў, самі думайце, чым можна дапамагчы нашаму Згуртаванню. Прапануйце свае ідэі, парады, паслугі і шліце іх пакуль што на адрас:

220090, г.Менск, Лагойскі тракт, д.27, кв.77

Якубу Якубоўскаму

سورة البقرة

مدنية وآيها مائتان وست وثمانون آية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
۱ اَلَمْ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى
لِّلْمُتَّقِينَ ۝ ۲ اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ
وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ
۝ ۳ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا
اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَيَا اٰخِرَةَ هُمْ بُوْغِقُونَ

КУР'АН

Сура Аль-Бакара

/пророк/

59. І упомниміце пра той час, калі Майсеей вымольваў
вады для свайго народа, і Мы сказалі: "Удар у скалу тваім
жэзлом"; і вось з не хлынула дванаццаць крыніц, так што
кожнае калена ведала свой вадаём. "Ешце і піце з таго,
што Алах дараваў, і не рабіце беззаконня на зямлі, не
стварайце смуту".

60. І упомниміце пра той час, калі вы сказалі: "О,
Майсеей, не будзем мы задаволены толькі адной стравай;
памаліся Госпаду твайму за нас, каб Ён стварыў для нас
тое, што расце на зямлі — злакі і агуркі, і шпаніцу,
і сачавіцу, і цыбулю". Ён сказаў: "Ці хочаце вы прыняць
ніжэйшае ў асмен на вышэйшае? Зайдзіце ў які-небудзь го-
рад, і там ёсць для вас тое, што вы просіце. І прыніжэнні
і нагоды паразілі іх, і яны наклікалі на сябе гнеў Алаха:
гэта адбылося таму, што яны адверглі знакі Алаха і неспра-
вадліва забівалі прарокаў; і гэта было таму, што яны абу-
рыліся і тварылі беззаконне.

61. Салтраўды, і Вернікі, і Іудзеі, і Хрысціяне, і
Сабіяне, — усе, што істотна вераць у Алаха і Судым Дээн
і робяць дабро, — атрымаюць узнагароду ад Госпада іх і
не будуць ведаць яны ні страху, ні окрухі.

62. І ўспомніце пра той час, калі Мы прынялі завет ад вас і ўзялі Гару высокую над вамі, сказаўшы: "Моцна трымайцеся таго, што Мы вам падарылі і адкаструйце ў свядомасці сваёй, каб вы маглі выратавацца.

63. А пасля гэтага вы адвернецеся; і калі б не бокая ласка Алаха да вас і Яго літасць, сапраўды, вы мелі б срату.

64. І без сумнення, вы ведаеце пра лёс тых, што парушылі ўсталяванне Дня Суботняга. Таму Мы сказалі ім: "Будзьце вы малпамі, пагарджанымі".

65. Такім чынам, Мы паставілі гэтым грэшнікам, як для людзей таго часу, так і тых, што будуць пасля іх, і ўрокам для тых, хто баіцца Бога.

66. І ўспомніце, як Майсей сказаў сваёму народу: "Алах загадаў вам зарэзаць карову", яны сказалі: "Ці не насміхаешся ты з нас?". Ён сказаў: "Я шукаю прыстанішча ў Алаха, каб не быць такім, што не разумее".

67. Яны сказалі: "Памаліся за нас Госпаду твайму, каб растлумачыў Ён нам, якая яна". Ён адказаў: "Алах гаворыць, што карова ні старая, ні маладая, а сталая, паміж двума ўзростамі; цяпер рабіце, што вам загадалі".

68. Яны сказалі: "Памаліся за нас Госпаду твайму, каб сказаў, якой яна масці". Ён сказаў: "Бог кажа, гэта карова бурай масці, чыстага і цёплага адцення, якое радуе вока".

69. Яны сказалі: "Памаліся за нас Госпаду твайму, каб растлумачыў, якая яна, бо ўсе падобныя каровы здаюцца нам аднолькавыя; і, калі Алах хоча, сапраўды, мы атрымаем павучэнне".

70. Ён адказаў: "Бог кажа, што гэта карова, не прывучаная араць зямлю або паліваць ворыва; яна без усялякай заганы; адной маспі". Яны сказалі: "Вось цяпер ты прынёс іспіну". Затым яны зарэзалі яе, хоць і не хапелі рабіць гэтага.

71. І ўспомніце пра той час, як вы забілі чалавека і спрачаліся між сабой пра гэта; і Алах адкрыў тое, што вы схавалі.

72. Тады Мы сказалі: "Паразіце яго /забойцу/ за доўг злачынства супроць яго /забітага чалавека/". Так, Алах доўгі жыццё мёртвым і паказвае нам Свае знакі, каб мы маглі зразумець.

73. Пасля таго ваши сэрцы зрабіліся такімі жорсткімі, што сталі падобнымі да каменя, або нават больш жорсткімі, бо, сапраўды, ёсць камяні, з якіх ліцца ручаі, і ёсць сярод іх такія, што, калі раскольваюцца, з іх цячэ вада. І сапраўды, ёсць сярод іх такія, што пакараюцца ад страху перад Алахам. Алах не забываецца пра дзеянні ваши.

74. Няўжо вы думаеце, што яны паведаюць вам, калі некаторыя з іх чуюць слова Алаха, а затым скажыюць іх, зразумеўшы яго і ведаючы вынікі?

75. І калі яны сустракаюцца адзін на адзін, яны гавораць: "Ці скажыце вы ім тое, што Алах адкрыў вам?", даючы ім такім чынам магчымасць спрачацца з вамі перад Уладаркам вапшым? Няўжо вы не зразумеце?

76. Хіба яны не ведаюць, што Алах ведае ўсё, што яны ўтойваюць і што яны адкрываюць.

77. І некторыя з іх невуки, яны не ведаюць Кнігі, а ведаюць толькі свае Уласныя дзівныя панавіці, і яны толькі робяць здагадкі.

78. Таму гора тым, што пішуць Кнігу сваімі Уласнымі рукамі і гавораць потым: "Гэта ідзе ад Алаха", каб атрымаць за гэта мізэрную плату. Такім чынам, гора ім за напісанае іх рукамі, і гора ім за заробленую імі плату.

79. І яны гавораць: "Агонь не крапеша нас, апрача як на некалькі дзён". Скажы: "Ці атрымалі вы абяцанне ад Алаха? У такім выпадку Алах ніколі не парушыць Свайго абяцання. Ці вы гаворыце пра Алаха тое, чаго не ведаеце?".

80. Так, усякі робіць зло і акружаны грахамі сваімі, усе яны — насельнікі Агно, і там яны будуць..

81. Але вернікі і тыя, хто робіць дабро, — насельнікі нябёс; там яны і будуць.

82. Таксама Успомніце пра той час, калі Мы прынялі заповіт ад сыноў Ізраіля: "Вы не будзеце пакланяцца нікому, апрача Алаха і рабіце дабрадзеіства бацькам і родным, і сям'ям, і бедным, і гаварыце з людзьмі прызана, і выконваць малітву і плаціце Запят". Тады вы адвернецеся з агідам, за выключэннем некторых з вас.

83. І успомніце, як Мы прынялі заповіт ад вас: "Вы не будзеце праліваць крыві або вытаняць сваіх блізкіх з хат сваіх", тады вы гэта пацвердзілі, і вы засведчылі гэта.

84. Аднак вы аказаліся людзьмі, якія забіваюць сваіх братоў і вытаняюць сваіх блізкіх з хат, спрыяючы адзін аднаму супроць іх грахам і беззаконнем. І калі яны прыходзяць да вас, як палонныя, вы выкупліваеце іх, у той час як само

выгнанне іх было незаконнае. Ці не значыць гэта, што вы верыце ў адну частку Кнігі і не верыце ў другую? Таму няма ўзнагароды тым, якія так робяць, а ёсць толькі ганьба ў цяперашнім жыцці; і ў Судны Дзень зведаць самае цяжкое пакаранне; сапраўды, Алах не абыхавы да вашых учынкаў.

85. Гэта тыя, што аддалі перавату цяперашняму жыццю перад жыццём Будучага Веку. Таму не будзе зменшана іх кара, і не будзе ім ніякай нашай дапамогі.

86. І сапраўды, Мы далі Майсееў Кнігу і паслалі за ім Вешчуноў іоці па яго слядах; і Ісусу, сыну Марні, мы далі яўныя знакі і ўмацавалі яго Духам святасці. Такім чынам, кожны раз, як Вешчун прыйдзе да вас з тым, што непажадана вам самім, ці будзеце вы паводзіць напыхліва і абыходзіцца з некаторымі, як з асманчыкамі, а іншых забіваць?

87. Яны казалі: "Нашы сэрцы ахінуты покрывам", — Не, Алах пракляў іх за нявер'е. Дробнае ёсць тое, у што яны вераць.

88. І тады сышла да іх ад Алаха Кніга, каб выконваць тое, што яны мелі — і да таго яны маліліся за перамогу над нявернымі — аднак, калі яны атрымалі тое, што ведалі, яны гэта адверглі. Пракляцце Алаха хіў будзе няверным.

89. Зно — гэта тое, за што прадалі яны душы свае; што яны не паверылі ў Слова Алаха, наракаючы на тое, што пачулае дабrotы Свае на тых са слуг, хто патрэбны Яму. Такім чынам, яны наклікалі гнеў за тэрам. І ганёснае пакаранне прыгатавана для няверных.

90. І калі ім гавораць: "Верце ў тое, што Алах даў", яны гавораць: "Мы верым у тое, што дадзена нам"; а не вераць

у тое, што дадзена пасля гэтага; Аднак гэта ёсць Ісціна, яна папярджае тое, што ў іх ёсць. Скажы: "Калі вы верылі, чаму вы мерліся забіць прарокаў Алаха?"

91. І Майсей прыйшоў да вас з відавочнымі знакамі, а вы ў яго адсутнасць сталі пакланяцца цяміцу, і вы зрабілі беззаконне.

92. І помніце пра той час, калі Мы прынялі заповет ад вас і ўзялі Гару высока над вамі, кажучы: "Цвёрда трымайцеся таго, што Мы вам даравалі і слухайце"; яны казалі: "Мы слухаем і не падпарадкоўваемся"; і іх сэрцы былі пранізаны любоўю да цяміца з-за іх нявер"я. Скажы: "Зло ёсць тое, што ваша вера загадвае вам, — калі ў вас ёсць хоць якая вера".

93. Скажы: "Калі прыстанішча Будучага Веку ў Алаха толькі для вас адных і выключае ўсіх другіх людзей, — тады пакадаўце омерці, калі вы праўдзівыя".

94. Але ніколі яны не пакадаўць яе, з-за таго, што ўласныя рукі зрабілі перад тым; І Алах добра ведае, хто робіць зло.

95. І, сапраўды, знойдзеш ты іх, што прагнуць жыцця больш за ўсіх людзей, нават больш за тых, якія ствараюць роўных Алаху. Кожны з іх жадае, каб яму было даравана жыццё на тысячу гадоў, але дараванне такога жыцця не засперажае яго ад пакарання; і Алах бачыць усё, што яны твараць.

96. Скажы: "Усякі, хто вораг Гаўрыіла — бо гэта ён прынёс у сэрца тваё па загаду Алаха тое, што запярджае ранаейшае, і што ёсць кіраўніцтва і добрая вестка верным.

/Працяг будзе/

І М А Н

Іманам /па-арабіску іман — вера/ називають сукуп-
насць відаў і пераканання. Слова іман абазначає Утверан-
не і шанаванне. Чалавек, які признае адзінага Алаха, Яго
Улагоджасці, Яго законы, пакаранне і аддзяку, які перака-
наны ва ўсім гэтым у сваім сэрцы, называюцца вернікамі,
літаральна чалавекам, у якога ёсць Іман. Такі чалавек ста-
новіцца пакорлівым і паслухным Алаху. З гэтага тлумачэн-
ня вынікае, што без Іману ніводзін чалавек не можа стаць
мусульманінам. Іслам і Іман знаходзяцца між сабою ў такой
жа ўзаемазвязі як, напрыклад, дрэва і семя. Без семя не-
магчыма з'явіцца дрэву. З аднаго семя вырастае моцнае
дрэва, а з другога семя з-за неспрыяльных умоў /неўрадлі-
вай глебы/ вырастае чэзлае дрэўца, якое, звычайна, не дае
плодоў. Тое самае бывае і з чалавекам. Калі ў сэрцы чалаве-
ка няма Іману, то як жа ён стане мусульманінам? Аднак маг-
чыма і тое, што ў чалавека ёсць Іман, але з прычын сла-
басці сваёй натурн, недасканаласці навучання і выхавання,
а таксама дрэннага ўплыву асяроддзя, ён не можа мець у
собоі якасцей паўнацэннага мусульманіна. Такі чалавек —
слабы і непаўнацэнны мусульманін. Іслам — паўнацэнны або
непаўнацэнны — нараджаецца толькі з семя Іман. Там, дзе
няма Іману, там заўсёды пануе куфр /нявер'е/, спадарожні-
кам якога непазбежна выступіць непакорліваць Алаху і ня-
важна — у большай ці меншай меры.

Казахскі пісьменнік Абай Кунанбаев пісаў: "Быць прававерным — значыць верыць ва ўсёмагутнасць і бездакорнасць Алаха і прымаць Іман як вучэнне прарока Мухамеда аб усеадзіістве Алаха і зямнога быцця. Ёсць два спосабы служэння Алаху. Першы — калі прымаюць Іман і ведаюць, як абараняць і ўмацоўваюць яго разумнымі довадамі. Гэта асэнанаваная вера і тых хто яе /веру/ ажыццяўляе можна назваць сапраўднымі вернікамі. Другі — калі людзі становяцца пашожнымі са слоў мулы або праз чытанне святых кніг. Гэта сляпая вера, і такіх пераважае большасць. Але шчырымі вернікамі, бясспрэчна, належаць прызнаць тых, чые перакананні не могуць зламаць ні пагроза смерці, ні тысячы вытанчаных доказаў людзей. Няцяжка здагадацца, што такія людзі павінны мець бясстрашнае сэрца, неўтаймаваны дух, моцныя суставы".

У ДЗЕНЬ ПАМЯЦІ АХВЯР

ЧАРНОБЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ

Татарскае грамадска-культурнае аб'яднанне "Аль-Кітаб" даручыла мне выступіць на мітынгу, што прысвечаны адкрыццю памятнага каменя Чарнобыльскай катастрофы 26 красавіка 1991 года ў Мінску.

Аб гэтай падзеі газета "Знамя юности" 30 красавіка 1991 года пісала: "Ішлі дарагой памяці. Маўчалі. У чорны дзень 26 красавіка тысячы людзей прайшлі па вуліцах Мінска ў памінальным шэоці "Чарнобыльскі шлях"... У коле памінальных свечак прайшло адкрыццё памятнага знака "Ахвярам Чарнобыля". Каля шэрага каменя, які сімвалізуе магілу тых, хто загінуў і гіне ад радыеактыўнага абпрамянення, гучалі

малітвы чатырох рэлігій на чатырох мозах: беларускай, польскай, татарскай, яўрэйскай".

Ад грамадска-культурнага аб'яднання "Аль-Кітаб" на мітынгу было сказана: "Паважаныя мінчане! Слаўны і шматпакутны народ Беларусі! Пяць гадоў мінула пасля страшнай катастрофы чалавечства. Здзіўляе, што да гэтага часу сусветная грамадскасць амаль не ведае аб прычынах і памерах страшных выбухаў 26 красавіка 1986 года на Чарнобыльскай АЭС. Толькі ўзаемнай дапамогай і павагай, міласэрнасцю, адраджэннем нацыянальных традыцый і духоўнай вартасці мы можам аблегчыць сваё становішча, у якім апынуліся ў сучасных умовах. Мінокае абласное грамадска-культурнае татарскае аб'яднанне "Аль-Кітаб", якое дзейнічае пад эгідай Беларускага фонду культуры, выказвае сваю павагу да памяці тых, ушанаваць каго мы тут сабраліся. Па меры сваёй магчымасці аб'яднанне "Аль-Кітаб" будзе дапамагаць у пераадоленні бяды, у адраджэнні веры і праўды, нацыянальных традыцый, здаровага духоўнага жыцця ў нашым грамадстве. Я прачытаў па-арабску самую папулярную ў мусульман суру з святога Кур'ана — "Аль-Фаціха": У імя Алаха, Міласцівага, Міласэрнага. Уся пахвала належыць Алаху, Уладцыку Усяго свету. Міласціваму, Міласэрнаму, Уладару Суднага Дня. Табе аднаму мы пакараемся і Цябе аднаго просім дапамогі. Скіруй нас на шлях праведны. Шлях тых, каго ты абдарыў сваімі дабротамі, тых, хто не наклікаў гневу Твайго, тых, хто не забудзіў. Амінь.

ІСМАІЛ МЫРЗА ГАСПРАЛЫ

І ЯГО РАДЗІМЕ

Дазвольце мне, прадстаўніку маскоўскай крымскататарскай навуковай інтэлігенцыі, звярнуцца да прысутных — арганізатараў і гасцей канферэнцыі, прысвечанай памятнай даче — 140-годдзю з дня нараджэння нашага вялікага суайчынніка Ісмаіла мырзы Гаспралы. Усведамляю, каб выказаць усю павагу да гэтага чалавека — нацыянальнай гордасці майго барода, тым не менш, мой абавязак — сказаць сваё слова на роднай крымскататарскай мове — мове жыцця, творчасці, дзейнасці Ісмаіла мырзы /далей дзеясла пераклад з крымскататарскай мовы/.

Акрамя таго, што я — крымскі татарын, а вялікі гуманіст і асветнік — мой суайчыннік, што для мяне вялікі гонар, мяне абавязвае і тое, што светлай памяці Ісмаіл мырза прыняў удзел у лёсе майго бацькі — Асмана Ізідзіна, вясковага хлапчука, сіраты. Няхай будзе благаславёння імя і памяць аб Ісмаіле Гаспралы!

Асселяму алейкум і міласць боская вам — дарагія суайчыннікі, паважанае панства ага-бейі, ханумы і таварышы! Віншую з пачаткам святаго месяца Рамазана!

У пачатку вясны сардэчна запрашаю паважаных гасцей прыехаць у благаславёны, шчодры і прыгожы Крым.

З удзячнасцю віншую арганізатараў нашай канферэнцыі! Вось ужо амаль паўстагоддзя Крым без сваіх крымскататарскіх дзяцей, і ў выніку гэтага пацмянела яго прывабнасць, але ён, усё яшчэ цудоўны, казачны, не падобны ні на які куток свету — Радзіма нашай гордасці, вялікага грамадскага дзеяцы, асветніка, рэфарматара навучання, які

шмат зрабіў для прагрэсу цюрка-мусульманскіх народаў Ісмаіла мірзы Гаспраны — вялікага чалавека, 140-годдзе з дня нараджэння якога мы адзначаем на міжнародным узроўні. Рахметула алейхі.

Хопь дні памяці Ісмаіла мірзы азмочаны тым, што яго народ яшчэ не вярнуўся на Радзіму з месці вараарскай, бес-
прецэдэнтнай у гісторыі дэпартацыі, і гэта выклікае горч,
тым не менш — гэтыя дні, якія так доўга чакаў наш народ
можна назваць радаснымі. Гэтыя дні радасныя і таму, што —
хвала Алаху — наш народ збірае сілы і пачаў вяртацца ў
Крым.

Я ад усёй душы шчыра віншую ўсіх нашых суайчыннікаў,
якія як пацыя цяжкой хваробы вярнуліся на сваю Радзіму. Жа-
даю ім, іх блізкім добрага здароўя, шчасця, безмежных — як
блжкітнае неба і мора — гадоў жыцця.

Дзякаваць Богу, нарэшце, дамылі да гэтай пары. Няхай
будуць прынятымі Богам вашыя пакуты за Радзіму.

З паклонам тысячы разоў дзякуй нашым суайчыннікам за
тое, што ў самых цяжкіх умовах, паклёну і нечалавечага жы-
цця на чужыне яны захавалі нацыянальную годнасць, не адтрак-
ліся ад Радзімы і ад прысягі вярнуцца на Радзіму. І, ня-
гледзячы на розныя перашкоды, народ змог прывадчыць дзверы,
якія вядуць на Радзіму — і гэта вынік шматгадовай бараць-
бы народа, а не вынік перабудовы.

Жадаю вялікіх поспехаў нашым суайчыннікам, якія ўжо
жывуць: Крыме, ператварэння дуплівай працы здзіравелых
палеткаў у цудоўны сад.

Усяго добрага вам, суайчыннікі, на гэтым высокародным і цяжкім шляху па зямлі продкаў. Няхай жа дапаможа Бог вярнуцца на Радзіму Усяму нашаму народу!

І ў той жа час, нават у радасныя дні памяці нашага вялікага Ісмаіла мырзы, мы не павінны забыць наш абавязак — заўсёды напамінаць нашым дзецям і Унукам аб трагедыі кым-скататарскага народа. На чужыне, нягледзячы на пакуты, душэўныя мукі разлукі з Радзімай, выгнанцы да апошняга дыхання верлі, што будзе канец гэтай жудаснай несправядлівасці, што яны вернуцца на Радзіму.

Змовім жа па святой веры дзядоў нашых малітву Аль-Фаціха за душы памёршых суайчыннікаў.

Дарагія суайчыннікі, госці, паваланыя арганізатары канферэнцыі! Няхай будзе дастойнай пахвалы канферэнцыя, прысвечаная 140-годдзю са дня нараджэння нашага вялікага суайчынніка — Ісмаіла мырзы Гаспралы! Шчырыя выступленні, гутаркі, абмеркаванні дабратворна паўплываць на паліпшэнне міжнацыянальных адносін, на дружбу народаў. Пачынаючы з сённяшняга дня і наступныя дні работы канферэнцыі — таксама гістарычныя дні, паколькі яны з'яўляюцца вехай справядлівасці ў жыцці нашага народа, заваяванай доўгай і напружанай барацьбой, стануць гордай старонкай у гісторыі. Мы поўныя надзеяй, што гэта канферэнцыя выкліча і ўмацуе пачуццё годнасці, дазволіць народу лепш зразумець аб падобным на Чатырдаг сваім сыне — Ісмаіле мырзе Гаспралы, паколькі да апошніх гадоў яго імя, публіцыстычная дзейнасць, уплыў на цёрка-мусульманскі свет, дзейнасць на ніве асветы, збліжэнне цёркаскіх народаў і развіццё іх культуры былі пад .

забаронай, нават самая невялікая цікавасць да гэтага чалавека жорстка караліся.

Бог дапаможа, пачынаючы з сённяшняга дня будучы зроблены рэальныя крокі для асветлення творчасці і дзейнасці Настаўніка крымскататарскага народа, і няма сумненняў тым, што ў гэтай выакароднай працы наша канферэнцыя — першы значны крок, а ў далейшым гэта праца будзе сістэматычнай і ўсебаковай.

За гады Савецкай улады мы прыйшлі на край, за якім пачынаецца беспамыцтва, страта сувязі і пераемнасці з пакаленнем дзядоў і прадзедаў. Гэты трагізм крымскататарскага народа пачаўся з моманту заваявання і пакалення Крыма, а ў гісторыі эканамічнага і палітычнага прыгнёту пасля Кастрычніка займае асобае месца, бо зробленае ў наступны перыяд не ідзе ні ў якое параўнанне з тым, што перажыў народ за папярэднія 134 гады. За гады Савецкай улады творчасці выдатнага чалавека-патрыёта Ісмаіла мырзы Гаспралы, яго дзейнасці не было прывечана ні адной навуковай работы, ні адной якой-небудзь публікацыі ў СССР. Воў чаму мы вельмі ўдзячны ўсім нашым гасцям, якія прыехалі з мусульманскіх і хрысціянскіх рэспублік і краін, каб выказаць павагу Ісмаілу мырзе Гаспралы. Мы з нецярплівацю чакаем сустрэч з гасцямі, выступленняў вучоных, спецыялістаў, інфармацыі аб новых фактах і неведомых нам крыніцах.

Прыміце нізкія паклон за добрыя думкі, цёплыя пачуцці д. нашата вялікага суайчынніка — Ісмаіла мырзы Гаспралы, за тое, што вы адправіліся ў далёкі шлях на яго Радзіму, за тое, што ўнукам і праўнукам паказалі веліч гэтага сапраў-

ды вялікага чалавека. Тысячу разоў, з паклонам, дзякуй усім. Тым больш, што праводзім гэту канферэнцыю з вашым удзелам тады, калі ў жыцці майго крымскататарскага народа заблісцела святло вяртання на Радз"му, калі з'явілася надзея на яго адраджэнне, пасля праклятых гадоў прыніжэння духоўнай, нацыянальнай культуры і мовы.

У час, калі мова, культура, традыцыі майго народа знаходзяцца на грані знікнення і стаіць пытанне аб існаванні крымскіх татар як этнаса, шоблей Ісмаіла мхрэн Гаспралы, міжнародная канферэнцыя яго памяці безумоўна вельмі важная падзея і будзе светлай старонкай у гісторыі барацьбы народа.

Няхай жа канферэнцыя і курултай, які мае адбыцца, будуць дастойнай падзеяй у адраджэнні нацыянальнай культуры, вяртання народа на сваю гістарычную радзінку, вяртання сваёй правоў, якія дадзены яму ад нараджэння Богам, і ніякі ўрад не можа іх адабраць.

Але нам, усім майм суайчнікам, трэба заўсёды памятаць завет: "Дзільдэ, факірдэ, ішчэ бірлік" /"З адзінай мовай яднанне ў сэрцах, думках і справах"/. Протрымаўшы гэтага завету — значыць не ствараць асобныя групы — кі ў нацыянальным руху, непаразуменні паміж рознымі грамадамі і арганізацыямі, пакласці канец амбіцыям. Калі мы дзеля вялікай мэты народа не зробім гэтага, то не заслужым падзяку нашчадкаў, а тых, хто знарок або незнарок будзе рабіць шкоду агульнай справе — народ пракліне.

Каб быць дастойнымі ўнукамі і праўнукамі Ісмаіла мхрэн Гаспралы, каб быць суайчнікамі гэтага вялікага чалавека. Мы — дома ці на рабоце, дзе мы ні былі і што б мы ні

рабілі — кожны крок, кожны рух, жаданне, учынак павінны рабіць так, каб гэтыя дзеянні не зазіралі годнасць народа, не прынімалі яго ў вачах іншых.

Дык давайце ж, дарагія суайчыннікі, зробім так, каб наша вера, нашы нацыянальныя традыцыі, маральна-этычныя нормы паводзін сталі не толькі прадметам паваті, але і ўвайшлі як неад'емнае ў нашы душы і сэрцы! Будзьма чалавечымі, міла сэрчнымі, сціплымі, адкінем зайздрасць, што знаходзіцца ў суседстве з брудам у душы і лютатай, возьмем у праваднікі тонер і сумленне. Давайце ж, як дастойныя сны і дочкі, будзем шанавашь нашых старанькіх бацькоў. Давайце ж у цяжкія часіны спышання на дапамогу адзіна аднаму, не забывайце аб шчэрых часінах у дні дабрабыту, у клопатах аб даходах не дамо стаць нашым дзеям на шлях неўнутва. Спячаймася рабіць дабро і помніць аб ім. Пры стварэнні сям'і нашым прыгожым знакам і дзяўчатам не забываць пра нашу веру, убогаці нашых малых ад пустота, смецця і сённяшняга заразы, як нашы бацькі і дзяды паважаць высокаадукаваных людзей.

Дзеся нашага народа, які так многа пакутваў і пакутуе сёння, дзеся яго будучыні, дзеся высагароднай памяці нашага Наостаўніка Ісмаіла мурзы — будзьма першымі, працавітымі! Жыць у правзе і любові адзін да аднаго.

Няхай жа наша Радзіма — Крым — будзе квітнелым оадам, няхай умацуецца дружба, узаемадапамога, міласэрнасць і яны будуць асноўным законам. Сярод тых, хто прывяціў жыццё, узяў свой прыродны да і талант уваасабленню гэтых агульначалавечых і мусульманскіх нормаў быў наш тонер Ісмаіл мурза Гаспранлі. Рахметула алейкі /"Няхай жа даруе Алах прабаўленне і міласэрнасць"/.

ГЕНЕРАЛ МАЦЕЙ СУЛЬКЕВІЧ

Матей Сулькевіч паходзіць з літоўскіх татар. Яго бацька, Аляксандр Сулькевіч, падпалкоўнік рускага гусарскага палка, маці, Разалія, з роду Сабалеўскіх. М. Сулькевіч нарадзіўся 20 чэрвеня 1865 года ў радавым маёнтку Кямейшы Лідскага павета; яго імя было ўпісана ў метрычныя кнігі мусульманскай парафіі ў Некрашунцах. Вайсковую адукацыю будучы генерал атрымаў у Расіі ў Варонежскім кадэцкім корпусе, затым у Міхайлаўскай артылерыйскай школе і, нарэшце, у Акадэміі Генеральнага штаба, якую скончыў у 1894 г. З 1883 года Сулькевіч на службе ў рускай арміі, у 1886 годзе яму прызначаны афіцэрскі чын падпаручніка. У кастрычніку 1910 года атрымаў намінацыю генерал-маёра, а ў красавіку 1915 года — генерал-лейтэнанта. Ён займаў шэраг адказных пасадаў у рускай арміі: у чыне падпалкоўніка ўдзельнічаў у вайне з Кітаем /1900—1901 гг., прымаў удзел у падаўленьні "баксёрскага паўстання"/; у чыне палкоўніка — у руска-японскай вайне /1904—1905 гг./; на пасадзе начальніка штаба 15-й пяхотнай дывізіі, а затым камандзіра Модлінскага пяхотнага палка. У час гэтай кампаніі быў адзначаны сярод іншых узнагарод таксама залатою шпашай "За адвагу".

Да чэрвеня 1910 года Сулькевіч камандаваў Модлінскім пяхотным палком, які ў мірны час знаходзіўся ў Адэсе. У пачатку Першай сусветнай вайны 1914 года Сулькевіч быў на пасадзе начальніка штаба 7-га пяхотнага корпуса, якую ён займаў пасля 2-гадовай службы ў Сібіры, дзе служыў генералам-квартирмайстрам Іркушкай Ваеннай Акругі. Вайну Сулькевіч пачаў начальнікам штаба корпуса, а з 25 лютага 1915 года стаў

камандзірам 33 дывізіі пяхоты, з сакавіка 1917 года ён камандзір 37-га пяхотнага корпуса Паўночнага фронту. Сваю службу ў рускай арміі генерал скончыў у 1918 годзе на пасадзе камандзіра I-м Мусульманскім корпусам. Фарміраванне яго пачалося па ініцыятыве Сулькевіча на Румынскім фронце ў другой палавіне 1917 года.

Як ваеначальнік генерал Сулькевіч быў адным з найбольш таленавітых афіцэраў Генеральнага штаба, вылучаўся выдатнымі арганізатарскімі і тактычнымі здольнасцямі; ён адыграў важную ролю ў падрыхтоўцы воінаў Адэскай акругі, дзе працаваў некалькі гадоў. Дзякуючы яму маневры, ваенныя вучэнні атрымалі шырокую вядомасць. Сулькевіч надрукаваў два тамы сваіх распараджэнняў і ўказанняў, вядомых не толькі ў рускай арміі, генерал цікавіўся і мусульманскай праблемай. У 1902 годзе ў Адэскай вайскавай тыпаграфіі ён надрукаваў працу польскага ўсходазнаўца А. Мухлінскага "Даследаванні аб паходжанні і стане літоўскіх татар".

Незадоўга да пачатку Лютаўскай рэвалюцыі ў Расіі генерал Сулькевіч уступае ў зносіны з Цэнтральным камітэтам /так званым "Аскеры Шуро" з цэнтрам у Казані/, які быў абраны ў Маскве ў маі 1917 г. на Усерасійскім з'ездзе Мусульманскіх вайсковых арганізацый, і пачынае фарміраванне на Румынскім фронце I-га Асобнага Мусульманскага Корпуса. Распараджэнне яго накіонт 3-х мусульманскіх дывізіій было надрукавана ў свой час у "Ізвестыях" Усерасійскага мусульманскага Савета.

Можа, у душы генерал спадзяваўся на тое, што мусульманскі корпус будзе ў Крыме ці Казані непрынямальнай апорай мусульманскіх дзяржаў. Гэты корпус фарміраваўся ў Яолах з афіцэраў і радавых салдат-мусульманаў рускай арміі. У сакавіку

1917 года корпус быу перадыслапаваны у Ціраспаль. Адбыўся Кастрычніцкі пераварот у Петраградзе. Паміж бальшавікамі і крымскім урадам пачалася вайна. "Аскеры Шуро" загадала генералу Сулькевічу пайсці з войскам на дапамогу мусульманам у Крым, але ён не змог выканаць загад з прычыны перашкоды, якую чыніла нямецкая армія.

Мусульманскі корпус быу раззброены па загадзе нямецкага камандавання вясной 1918 года, а сам генерал прыбыу у Крым са зменькай афіцэраў. Тут ён, са згоды нямецкага камандавання, стварыу Крымскі Урад, у якім заняу адначасова пасады прэм'ер-міністра, міністра арміі і флоту і міністра Унутраных спраў Крыма. Астатнія пасады у Савеце Міністраў размеркаваліся наступным чынам: міністрам замежных спраў стау старшыня крымскататарскага парламента Джафар Сейдамет, міністрам юстыцыі — літоўскі татарын Аляксандру Ахматовіч, фінансаў — рускі Нікіфараў, прамысловасці і гандлю — рускі Нікіцін, акрамя іх, у склад урада ўвайшоу у якасці міністра сельскай гаспадаркі і забеспячэння прадстаўнік абшчыны немцаў-каляністаў; на пасаду сакратара быу прызначаны армянін Налбандяў. Створаны генералам урад меу кааліцыйны характар з пэўным уплывам мусульманаў. Пасля перастаноўкі ўнутры кабінета прэм'ер Сулькевіч, а таксама Ахматовіч, Сейдамет, Фрыман, Нікіфараў і Нікіцін захавалі былыя пасады, у той час як на пасаду міністра сельскай гаспадаркі быу прызначаны крымскі татарын Мустафа Мірза Кіпчацкі, асветы — генерал Чарыкаў, арміі — літоўскі татарын генерал Аляксандру Мількоўскі, забеспячэння — палік Данбцова, дзяржаўнай маёмасці — літоўскі татарын Багушэвіч. Кіраўнік урада праводзіу палітыку незалежнасці Крыма.

25 червня 1918 года генерал Сулькевіч сфарміраваў урад. У декларацні ён заявіў, што лічыць галоўнай сваёй задачай ахову самастойнасці Крымскага паўвострава да выяснення міжнароднай сітуацыі. У арганізацыйных пытаннях Сулькевіч імкнуўся да склікання Крымскага меджліса /Сойма/. Прызнаючы аўтаномію крымскіх татарав у пытаннях рэлігійных і культурных, працуючы ў кантакце з крымскататарскім парламентам /курултаем/ і яго камісіямі, ён адначасова заявіў, што дзяржаўныя пытанні найбольшага значэння, якія датычацца палітычнага ладу Крыма, павінны быць вырашаны Соймам Крыма. Да склікання Сойма генерал сам выдае шэраг пастанав, у тым ліку: аб крымскім грамадзянстве, аб забароне іншаземцам купляць зямлю, уладальнікамі якой з'яўляюцца крымскія грамадзяне, аб вакуфах /вакуфы землі былі ўзяты з дзяржаўнага Упраўлення і перададзены камісіям па рэлігійных праблемах Татарскага парламента/, аб арганізацыі Селата і апеляцыйнага з'езда, аб рээміграцыі /вялікая колькасць крымскіх татарав рускі урад выгнаў у Турцыю пасля 1783 года і пасля 1856 года/, аб стварэнні асобных міністэрстваў і г.д.

У час праўлення генерала Сулькевіча ў Крыме быў заснаваны ўніверсітэт у Сімферопалі. У той жа час фарміраванне збройных сіл, якое распачаў прэм'ер Сулькевіч, атрымала сур'ёзную перашкоду з боку няменкага камандавання /генерал Кох/ у Крыме, з прычын чого армія Крыма складалася з невялікага атрада салдат. Генерал Сулькевіч стараўся згладзіць канфлікт між татарамі і грэкамі. Сулькевіч не прызнаваў гегемоніі аднаго народа над другім. Ён імкнуўся сфарміраваць такія адносіны між народнасцямі жыхароў Крыма /татары, украінцы, рускія, грэкі, немцы, палікі, яўрэі,

караїми, армяне і інш./, які б ґрунтавалися на Узаємнай павазе і раўнапраўі. Менавіта таму ў складзены ім кабінет увайшлі прадстаўнікі розных нацыянальнасцей. Адначасна органы кіравання фарміраваліся па нацыянальнай прыкмеце, на пасадах павятовых старостаў, камандзіра корпуса пагранічнай аховы, камісараў паліцыі, старшынь і членаў самаўправы прызначалі мусульманаў, сярод якіх быў значны працэнт літоўскіх татарав.

На міжнароднай арэне генерал Сулькевіч праводзіў палітыку абароны Крыма ад Украіны, якая мела намер уключыць /інкарпарыраваць/ яго у свой склад, і ад рускай Добраахвотнай арміі генерала Аляксеева, які імкнуўся ўключыць Крым у склад "единой и неделимой" Расіі. Генерал адкінуў прапановы Аляксеева, адначасова, каб умацаваць міжнароднае становішча Крыма і пакласці канец мятнай вайне з Украінай, ён паслае ў Кіеў па запрашэнню украінскага Урада /на чале з генералам Скарападскім/ дэлегацыю на чале з сенатарам і міністрам Ахматовічам /верасень 1918 года/. Гэта дэлегацыя вяла перамовы са спецыяльнай украінскай дэлегацыяй на чале з міністрам Лізагубам, пры гэтым прадстаўнікі Крыма абаранялі ідэю незалежнасці сваёй дзяржавы. Гэтыя перамовы увайшлі ў дыпламатычную "Блакiтнyю кнiгу".

Важнай падзеяй у міжнароднай палітыцы ўрада была адпраўка пасла ў Стамбул. Ім стаў былы галоўны рэдактар татарскай газеты "Мілет" Сабры Айвазаў. Ён быў з энтузіязмам прыняты турэцкім урадам. Сам факт адкрыцця пасольства ў Стамбуле выклікаў перапалох у Берліне, куды ў свой час быў пасланы прадстаўнік Крымскага Урада — Джафэр Сейдамет. Там ён дабіўся разам з візірам Турцыі Талат-пашой адтэрміноўкі рашэн-

ня аб закрыцці гандлёвай гравіцы Украіны. Было дамоўлена, што на мірную канферэнцыю пасля заканчэння вайны будзе дапушчаны і Крым.

Адначасова генерал Сулькевіч уступіў у зносіны з іншымі мусульманскімі дзяржавамі на тэрыторыі былой Расійскай імперыі. З гэтай мэтай быў адасланы адпаведны ліст ваеннаму міністру рэспублікі Азербайджан / г.Баку/. Як кіраўніка дзяржавы генерала Сулькевіча з энтузіязмам віталі Татарскі Парламент, татарскі народ і мусульманская прэса /"Крым", "Мілет"/. Светлая паяць аб "Сулеймане-пашы", так яго называў татарскі народ, назаўсёды застанецца сярод мясцовых мусульманаў. У сувязі з прыездам Сулькевіча ў Крым, людзі расказвалі легенду, згодна з якой пасля падзення Уладарання Расіі ў Крыме, прыйдзе з поўначы мусульманін, які скіне ярмо няволі, імя гэтага вызваліцеля Крыма — Сулейман-паша.

У той жа час рускія, асабліва газета народных дэмакратаў "Товарищеский голос" пад рэдакцыяй Пасманіка, зрабілі Сулькевіча аб'ектам нападак. Прэм'ер зносіў іх цяпліва, не помсціўся. Найбольш характэрнай рысай урада Сулькевіча была гуманнасць: ён быў дэмакратам у поўным сэнсе гэтага слова. Таму не меў рапці генерал Дзянікін, калі вінаваціў прэм'ера Крыма ў імкненні ўзнавіць ханства і заручыцца падтрымкай Азербайджана, каб задаволіць свае намеры.

Пасля таго, як з Крыма эвакуіравалася нямецкае войска /кастрычнік 1918 г./ і паўвостраў быў заняты Добраахвотнай арміяй, урад Сулькевіча паў, праіснаваўшы толькі некалькі месяцаў. Спробы былога прэм'ера пераканаць кіраўніцтва Антанты ў неабходнасці сфарміраваць мусульманскага корпуса

з мусульман Російської імперії, розкиданих по лагерах воєннопалонних у країнах Європи, не мелі виніку, і Сулькевіч пад даўленнем з боку камандавання Добраахвотнай арміі вымушаны быў пакінуць Крым.

Пасля прыезду ў Азербайджан, ён у канцы 1918 года быў прызначаны на пасаду начальніка Генштаба азербайджанскай арміі, прымаў актыўны ўдзел у арганізацыі ўзброеных сіл гэтай дзяржавы.

Сулькевіч — адзін з ініцыятараў перамяшчэння Грузіі і Азербайджана /чэрвень 1919 г./. Пасля сутыкнення з Добраахвотнай арміяй і ўварвання яе атрадаў у Азербайджан, ён раззбройвае захопнікаў, стаўшы на чале спецыяльна створанага з гэтай мэтай камітэта. Калі ў канцы снежня 1919 г. ў Баку прыехаў прадстаўнік польскага Урада ў Грузіі, Арменіі і Азербайджане пан Вацлаў Астроўскі, генерал Сулькевіч разам з іншымі заходнімі мусульманамі /віцэ-міністрам юстыцыі Альгердам Крычынскім, віцэ-дырэктарам нацыянальнай МЭС Канстанцінам Сулькевічам/ прымаў удзел у банкете ў гонар дэлегацыі, які наладзіў старшыня польскай дэлегацыі ў Баку адкат Крыніскі. Там генерал выступіў з прамовай, у якой праслаўляе гістарычную дзейнасць Польшчы на Усходзе. Не раз генерал Сулькевіч падкрэсліваў, што знаходзіўся з Віленшчыны і з усёй душой адносіцца да Польшчы.

У маі 1920 года, пасля таго, як II-я армія бальшавікоў чварвалася ў Азербайджан, генерал Сулькевіч быў арыштаваны і кінуты ў сутарэнне бакінскай ЧК. Ён знаходзіўся там разам з будучым паслом Польшчы ў США Цітусам Філіповічам. 15 ліпеня 1920 г. генерал Сулькевіч быў завоўты чэкістамі. Некаторыя

звесткі аб яго арышце і апошніх хвілінах жыцця расказаў былі начальнік агульнага аддзела дыпламатычнага дэпартаменту МЗС Азербайджанскай Рэспублікі пан Мечислаў Рудзінскі, які таксама быў пасаджаны ў турму бальшавікамі: "28 красавіка 1920 г. бальшавікі захапілі ўладу. Я разам з польскай місіяй быў арыштаваны, праз некалькі дзён нас перавезлі ў ЧК. Ускорасці прывезлі генерала Сулькевіча, ён быў песімістычна настроены, лічыў, што яго расстраляюць. Я часта з ім гутарыў, бо мы ўсе былі ў адной камеры. Спачатку спалі на падлозе, паклаўшы пад голаў завет падушкі кіпу газет, пазней зрабілі нары. Некалькі тыдняў пасля, ранкам, калі было яшчэ шэра, чэкісты піха разбудзілі некалькі чалавек і загадалі ім збіраць рэчы. Мы ўсе прагнуліся. Чэкісты падганялі, не кажучы, куды забіраюць вязняў. Генерал Сулькевіч паспеў некаторым з нас паціснуць руку. Развітваючыся, быў упэўнены, што яго расстраляюць. Мы казалі яму словы падтрымкі, самі не ведаючы, што ўсё гэта значыць. Генерал трымаўся прыстойна і мужна. Праз некалькі дзён мы прачыталі ў газетах паведамленне ЧК аб расстрэле некалькіх чалавек, абвінавачаных у "контрэвалюцыйнай дзейнасці". Сярод іх быў і генерал Сулькевіч. Наколькі я памятаю, па справе генерала не было ні следства, ні суда". Аб іншых падрабязнасцях, звязаных з апошнімі хвілінамі жыцця генерала Сулькевіча сведчыць генерал Расул-заде: "Я ўпершыню перакажу тое, што чуў ад свайго брата — члена парламента Мехмеда Алі-бея, сведкі гераічнай смерці бясстрашнага генерала Сулькевіча. Мехмед Алі-бей так расказвае аб гэтым: "Генералу загадалі, каб ён ішоў за чэкістамі. Мы зразумелі, што насталі апошнія хвіліны яго жыцця, што яго адпраўляюць "у расход" — на смерць. Настала маральная цішыня,

мы не маглі глядзець яму ў вочы, не знаходзілі слоў надзеі і атухі. Апырэдзіў нас сам генерал, спакойным голасам сказаў памятныя нам словы: "Я рады, што гіну як афіцэр". Бывайце!". Такі пакінуў гэты свет вялікі палітычны дзеяч, чалавек нязломных перакананняў і энергіі, адзін з найвялікшых дзеячаў літоўскіх татарав. Крыжам заплаціў генерал Сушкевіч за свае гранднёзныя планы, але яго справы будуць жыць вечна, як цудоўны прыклад бязмежнай адданасці справе татарскага народа.

Аб "ява"

У Крыме, у Бахчысараі выдаецца на рускай мове газета "АВДЕТ", што на беларускай мове абазначае вяртанне. Гэта незалежная газета аб праблемах крымскіх татарав. Выходзіць 2 разы на месяц. Падпісчыкам на Беларусі дасылаецца ў паштовым канверце. Кошт гадавой падпіскі 26 рублёў.

Адрас рэдакцыі газеты: 334410, Крым, г. Бахчисарай,

ул. Пушкина, 17. Редакция газеты

"АВДЕТ"

На паштовым пераводзе чытальна напісаць свой адрас.

Падтрымайма нашых братоў!

Гістарычны і грамадска-палітычны часопіс "БАТАН" выходзіць на крымскататарскай, рускай і турэцкай мовах. Слова БАТАН абазначае Айчына. Выходзіць кожны месяц. Грошы /25 рублёў за гадавую падпіску / можна выслать паштовым пераводам на адрас: 334871, Крым, Феодосия. пгт Приморский, II/4, Редакция журнала "БАТАН". Укажыце, на якой мове дасылаць часопіс. Свой адрас пішыце поўнасю і чытальна.

АДКРЫЦЦЕ МЯЧЭЦІ

5 ліпеня 1991 года для літоўскіх татар памятны дзень — яны дачакаліся адкрыцця старой мячэці ў Каўнасе. Гэта будзе чацвёртая мусульманская святыня на зямлі Літвы. Іншыя тры мячэці знаходзяцца ў вёсках Райжый Алітускага раёна, Сорак Татар і Нямежню Вільнюскага раёна.

Каўнаская мячэць была пабудавана ў 1930 годзе, у 500-годдзе смерці Бутаўтаса — вялікага князя Вялікага княства Літоўскага.

Літоўскі Урад, помнячы ролю татар у справе барацьбы Літоўскай дзяржавы за сваю незалежнасць на працягу некалькіх вякоў, вырашыла на месцы старой драўлянай мячэці пабудаваць у горадзе Каўнасе новую, цагляную.

На будаўніцтва мячэці Літоўскім урадам было выдзелена 50 тыс. літаў, самі ж вернікі-татары сабралі 40 тыс. літаў. Пабудаваная і асвячоная мячэць паслужыла нядоўга — бальшавікі яе закрылі ў 1941 годзе. І чым толькі не была мячэць: спартыўны зал, склад шэрка, дзіцячая бібліятэка-чытальня, а ў апошнія гады там вырашана было зрабіць музей арнаменталістыкі. Слава Алеху, гэта не адбылося і старая мусульманская святыня вяртаецца яе сапраўдным гаспадарам — літоўскім татарам.

Літоўскія татары даўно марылі вярнуць свой храм, і ў 1989—1990 гадах такая магчымасць здарылася. Улады Каўнаса і музей мастацтва імя К. Чурлёніса згадзіліся перадаць Каўнаскую мячэць татарскай абшчыне горада Каўнаса. З самага пачатку 1990 года пачалася рэстаўрацыя мячэці. Сродкі для

Вялікі Князь ВІТАЎТ

/ З кнігі "Кароткі агляд гісторыі Беларусі" /

Кліўленд -- Нью-Ёрк -- Талін

1990

У татарскіх "Аль-Кітабах" яго называлі Спадаром, Ханам,
Ватадам, Апорай Ісламу на Захадзе.

растаўраўні выдзелілі музей мастацтва імя К. Чурлёніса і Каўнаскае гарадское Самакіраўніцтва. Растаўраўня прадаўжылася прыкладна паўтара года.

Таварыства культуры Літоўскіх татар разаслала запрашэнне наступнага зместу:

"Паважаны спадар /паважаная спадарыня/ На Зямлі Літвы на працягу шасці стагоддзяў жыве ўнікальная этнічная група літоўскіх татар, якія вызнаюць іслам, дзейнічаюць мячэці. Цяпер у Літве паявіліся мусульмане і іншыя нацыянальнасцей. 5 ліпеня 1991 года ў Каўнасе адбудзецца ўрачыстае адкрыццё адноўленай мячэці, якую збудаваў татарам у 1930 годзе Урад незалежнай Літвы ў 500-годдзе са дня смерці Вялікага Літоўскага князя Вітаўтаса, пасяліўшага татар у Літве ў 1397 годзе.

Урад Літоўскай Рэспублікі, Літоўскі Фонд культуры і Таварыства культуры літоўскіх татар запрашаюць Вас на адкрыццё Каўнаскай мячэці і спадзяюцца, што Ваш удзел у гэтай ўрачыстасці паслужыць адраджэнню мусульманскай рэлігіі ў цэнтры Еўропы, дзе гэтая рэлігія даказала сваю жыццёўстойлівасць і ўнесла значны ўклад у гісторыю Літвы.

Дэпартамент па справах нацыянальнасцей пры Урадзе Літоўскай Рэспублікі.

Літоўскі фонд культуры

Таварыства культуры літоўскіх татар".

На ўрачыстасці адкрыцця Каўнаскай мячэці прымалі ўдзел госці з Латвіі і Эстоніі, Беларусі, Татарстана, Крыма, Масквы, Пецярбурга. Запрошаны былі таксама госці з Турцыі, Катара,

Фінляндії, США і інших країн, де проживають наші татари-адзіванери.

Ва Урачытасці прыняў удзел Муфцій Талгат Таджудзін, імам з Масквы, Таліна. Сярод гасцей былі таксама два імамы з Польшы — імам Гданьскай мячэці Бякір Якубоўскі і імам Багоніцкай мячэці Мустафа Ясінскі. З Венгрыі прыехаў вядомы цыркаляк Генрых Янкоўскі, татарка-журналістка з Дабруджы /Румынія/ пані Сеўгін Смер, віцэ-консул Турцыі ў Маскве пан Уміт Ярдым, прадстаўнікі пасольства з Іарданскага Хашыміцкага Каралеўства, госці з Вялікабрытаніі.

II гадзін 30 мінут. Каля мячэці, у парку Рамібес, пачынаецца Урачытасці мітынг, прысвечаны адкрыццю Каўнаскай мячэці. Мітынг адкрывае старшыня Каўнаскага аддзялення культуры літоўскіх татар, дацэнт Каўнаскага Палітэхнічнага Універсітэта Іонас Рідзванавічус. Ён вітае ўдзельнікаў мітынгу, каратка распавядае гісторыю Каўнаскай мячэці, прадстаўляе гасцей. Пасля выступалі госці, прадстаўнікі розных дэлегацый. З прывітальным словам выступілі: Муфцій Талгат Таджудзін, намеснік старшыні Вярхоўнага Савета Літоўскай Рэспублікі Чэславас Станкявічус, старшыня Мусульманскага Рэлігійнага Саюза Польшы Стэфан Мухарскі, віцэ-прэм'ер Літоўскай Рэспублікі Зыгмас Вайшвіла, віцэ-консул пасольства Турцыі ў Маскве Уміт Ярдым, прэзідэнт грамадска-культурнага аб'яднання татар Беларусі Абубякір Шабановіч, госці з Крыма, Пенябурга.

Усе прамоўны жадалі, каб Каўнаская мячэць больш ніколі не зачыняла свае дзверы для вернікаў, каб іслам на літоўскай зямлі адраццёўся і машчэў, каб літоўскія татары зноў набралі сваю былую славу.

НЕКАЛЬКІ СЛОЎ АБ МЕНСКІХ ТАТАРАХ

З часопіса "Наш край", 1927 г., № 6—7/

Аб менскіх татарых мы ня ведаем якой-небудзь друкаванай працы, — ані гістарычнай, ані этнографічнай.

Між тым татары ў Менску жывуць ужо некалькі вякоў. Ужо адна назва "Татарскі ханец" у Менску пераносіць нас у далёкую мінуўшчыну.

Але сказаць што-небудзь вычарпальна-пэўнае аб тым, калі, як і чаму з'явіліся тут татары, пакуль што немагчыма.

Няма дакументальных крыніц.

Першая вестка аб менскіх татарых сустракаецца ў прывілеі караля Жыгімонта III менскім мяшчанам 26 мая 1606 г., адкуль відаць, што ў той час татары менскія не падлягалі мейскай мяшчанскай юрысдыкцыі і Майдэборскаму праву, дзеля чаго на іх не пашыраліся мяшчанскія правы і льготы^I.

Другі вядомы нам дакумент дадае новую рыску ў гэтым пытанні.

1617 г. 26 студзеня кашталян менскі Пётра на Лагойску Тышкевіч па даручэнні караля Жыгімонта III даходзіў у Менску зроблены апошняму адаказ на менскіх татар.

Нейкія асобы, прозвішчаў якіх, на жаль, няма ў дакументах, пасведчылі, што, няпраўна захапіўшы пляц Менскай Ускрасенскай царквы, менскія татары пабудавалі на гэтым пляцы сваю мячэць.

З пільнасьцю ўзяўся за гэтую справу Тышкевіч.

Татары ня толькі аднастайна паказалі, але і дакументамі падмацавалі свае словы, што яны гэты пляц вышэйназванай Ускра-

^I Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам. Минск, 1848 г., стар. 108.

сенскай царквы наблілі шляхам "добрае замены" ад ускрасенскага папа Сцыпана.

Татары прадставілі належны ліст на гэтую замену, а да гэтага і пісьмовыя зацвярджэнні яго, якія мелі менскія татары ад ужо памёршых мітрополітаў: Міхайлы Рагозы /1590—1599 г.г./ і Іпата Папая /1599—1613 г.г./, а таксама і ад тагачаснага мітрополіта Язэпа Веляміна Руцкага.

Разгледзеўшы па даручэнні караля гэтую справу, Пётра Тышкевіч знайшоў правы татар даведзенымі і выдаў ім у Менску 26 студзеня 1617 году свой ліст, у якім апраўдвае татар ад выказанага супроць іх абвінавачання.

У тым-жа годзе гэты ліст быў запісаны ў актавыя гродзкія кнігі Менскага замку /8 верасня 1617 году/.

Прынёс для запісу гэты акт менскія татары Саліман Зеэкевіч^I.

Прыведзены дакумент сьведчыць, што ў Менску татары блізу-моўна былі ў канцы XVI стагоддзя, што яны пабудавалі мячэць свая ў Менску ў часы мітрополіта кіеўскага Міхайлы Рагозы, які быў на гэтай пасадзе з 1590 па 1599 г.

Прымаючы пад увагу, што мячэць павінна была будавацца ў сувязі з нейкімі надзвычайнымі абставінамі, напрыклад, з пасля-леннем у гэты час у Менску татар /гэта нам якраз і здаецца больш за ўсё верагодным/, мы лічым, што маем тут перад сабою мажлівую дату з'яўлення татар у Менску і засялення імі "Татарскае Слабоды".

Але-ж гэта ўсё-ткі толькі мажлівая, а не бласспрэчная дата.

Такім чынам, пытаньне аб часе з'яўлення ў менску татар пакуль што застаецца адчыненым.

^I Там-жа. Стар. 168—169, № 93.

Трэба дадаць да гэтага, што паміж менскіх татар існуе паданьне, быццам яны паходзяць з крымскіх ваеннапалонных.

Не затрымліваючыся на гістарычных лёсах менскіх татар, мы ставім заданьнем азнаёміць чытачоў "Нашага Краю" з сучаснасьцю гэтае часткі менскага насельніцтва.

Папершае, трэба адзначыць, што менскія татары у шмат якіх абставінах свайго жыцця кіруюцца "коранам", які яны называюць "курун".

"У сям'і Смайкевічаў ёсьць каран 1725 году. Ёсьць у іх і "Ай-Кітаб" 1812 г. /гэтую дату атрымаў профэсар Раўрэбэ, перавёўшы на наша летазлічэньне 1230 год мусульсавскае зры, бо прыняў пад увагу розьніцу ў колькасьці дзён паміж усходнімі месячнымі і нашымі сонечнымі гадамі/.

Менскі паасобнік карану 1725 г. мае пры арабскім тэксьце падрадкавы пераклад на беларускую мову з значнаю колькасьцю полёнізмаў.

Ай-Кітаб — гэта зборнік легенд і паданьняў, здаецца, таксама перакладзеных або наогул большаю часткаю ці нават цалкам запазычаных з розных крыніц. У паасобніку 1812 году ёсьць толькі тэкст на беларускай мове, даволі чыстай, без прыметнага чужаземнага уплыву.

Аўтару гэтых радкоў удалося, знайшоўшы вышэйпаміняьня кнігі, адразу-ж звярнуць на іх увагу вядомага сямітолёга, профэсара Б.Д. У. Раўрэбэ.

Прагледзеўшы гэтыя кнігі, мы прышлі да выніку, што і ў часе так званага беларускага заняпаду наша мова жыла яшчэ нават у якасьці літаратурнай, толькі ня ў хрысьціянскага насельніцтва, а сярод мусульман.

Карыстаючыся арабскімі літарамі, можна добра перадаваць

беларускія гукі: пь, ц, дзъ, дэ, дж, а для ч і п ужываюцца нейкія адмены арабскіх знакаў /падобныя якім можна знайсці у персаў ды туркаў/.

Гэты факт — карыстаньне мусульманскіх пісьменнікаў беларускай мовай, — высвятляе наогул стан асыміляцыі, якой падлягала татарская нап'еншасць, калі яна пачынала жыць паміж беларускага народу.

Менскія татары найбольш адрозніваюцца ад суседзяў у рэлігійных адносінах. На гэта звярнуў увагу яшчэ Шпілеўскі ў сваім апісанні Менску, якое друкавалася ў часопісе "Современник" за 1854 год.

Шпілеўскі апісвае драўляную мячэць у Менску. У ёй два аддзелы: для мужчын і для кабет, паміж імі краты; унутры няма ніякіх аздоб, апроч бальдахіну для муллы ў мужчынскім аддзеле; падлога заслана зялёным сукном, а пры сьценах ёсьць задзікі для багамолаў.

Апроч таго, ёсьць яшчэ нешта падобнае да перадпакон, дзе татары пакідаюць абуткі, бо няможна уваходзіць у мячэць у ботах.

Фотаграфічны здымак з старога мячэці захоўваецца ў сям'і Смайкевічаў; мячэць была сфотаграфавана ў самым пачатку XX стагоддзя, перад тым, як яе замянілі новым ды без параўнаньня лепшым цагляным будынкам.

Цяпер у мячэці ёсьць і мінарэт, а даўней музэзін склікаў парафіян на малітву, стоячы на ганку мячэці. На свята Байраму мусульмане ў некаторых мясцовасцях, як здаецца, склікаюцца на вуліцах, што даследчык гісторыі і быту беларускіх татар А. Мухлінскі хацеў бы тлумачыць яўрэйскім уплывам.

У Менску татар ня шмат і кажуць, што такога звычай у іх няма. Прынамсі менскія татары мне казалі, што яны гэтага ня помняць.

Ніякага ізолявання жанчын ад мужчын у нашых татар няма. Аб "чадрах" не засталося нават і успаміну. Цікава, што у "ходжау" /пілігрымау у сьвятыя месцы/ вучыліся паарабску і дзяучаты і хлопцы разам; аб гэтым мне гаварылі старыя татары.

Наагул пагляд на рэлігій ліберальны. У сям'і Смайкевічаў ёсць, напрыклад, статуэткі, а нябожчык мулла Мустафа Смайкевіч ды парафіяне былі нават сфотографаваны. А гэта сурова забараняецца мусульманскім законам.

З рэлігійных наказаў мусульманскае навукі у быце менскіх татар захавалася далёка ня усё. Ёсць што гаворыць аб гэтым іх старэйшае пакаленьне.

Супольная мусульманам і жудэям забарона ўжываць мяса іншых сисую, апроч жвачых — парнакапытных, іншых рыб, апроч лускаватых, прымаецца яшчэ пакуль што пад увагу. "Але", гавораць татары: "як ужываньне жытняга хлеба зьмяшчае патураньнем асаблівым умовам пазьнейшага часу, таксама ня вельмі цяжкім грахом лічыцца і ўжываньне каніны. Мы яе не ямо не дзеля грахоўнасьці такое ежы, а ўпрост дзеля яе нясмачнасьці". Сьвіньняў-жа, самоў, мягнуваю татары ёсці ніколі не згаджацца.

Жывёлу режуць спосабам, падобным да жудэйскага, толькі дзеля большае пэўнасьці пасля першага грунтоўнага сьмяротнага разрэзу тры рухі. Пры гэтым гавораць паарабску: "у імя бога ўсемагутнага".

Купляюць, аднак-жа, і трафнае мяса /апроч сьвініны/.

Паколькі Магамэт, забараніўшы віно, нічога не сказаў аб гарэльні, ад гэтае апошняе адмаўляюцца далёка ня ўсе татары.

На вясельях у іх рэдка калі пануе бязумоўная цывілізацыя.

Пятнічны адпачынак у мусульман падобны да суботняга у яўрэяў і нядзельнага — у некаторых пратэстанцкіх старонках, заселеных англасаксамі.

Менскія татары зусім не згаджаюцца з гэтым рэлігійным наказам: яны і пішуць і лічаць грошы у пятніцу.

Нашы татары вельмі даўно адмовіліся ад полігаміі дзеля таго, што толькі гэтаю пановай ім можна было атрымаць дазвол на мяшчэння шлюб. Праўда тое, што ўрад Рэчы Паспалітай потым /у часе клерыкальнае рэакцыі/ усё-ткі забараніў татарам жаніцца з хрысціянкамі, але нашы мусульмане тады зусім ня мелі ахвоты вярочацца да гарэмнага быту, бо ўжо былі прывыклі да моногаміі.

Даўнейшае імкненне татар да мяшчэння шлюбам лёгка было-б растлумачыць, калі-б мы прынялі гіпотэзу аб пахаджэнні нашых мусульман ад крымскіх ваеннапалонных, бо ваякі звычайна не бяруць сваіх жонак з сабою у паход.

Напрыхільнасць да полігаміі выяўляецца часам даволі яркава. Калі адзін немешчовы мусульманін пасяліўся з дзвюма жонкамі сярод менскіх татар, усе суседзі выкпівалі яго, як нейкага вар'ята.

Штодзённым /пяць разоў у дні/ маліты з абмываннямі цяпер ужо далёка ня ўсе могуць і хочуць выконваць.

Маладзіковыя свята /падобныя да яўрэйскіх/, пост Рамазан, найвялікшае свята Байрам захоўваюцца, але не заўважаецца значнага іх уплыву на ўвесь ход жыцця, як гэта мы бачым на Ўсходзе.

Духарнікі /мўллы/ залежалі адміністрацыйна ад Сымферопальскае духоўнае ўправы, яшчэ раней — ад Бэндэрскага мўфты.

Гэта — апошнія ўспаміны аб паўднёвым пахаджэнні нашых татар.

Духавенства большаю часткаю бывала бліз вышэйшае духоўнае

асьвети, але, каб атримати годнасьць мулли, треба было усё-ткі паслаць у Симферопаль пэўную тэалёгічную працу. Выбраны парафія намі мулла зацвярджаўся на пасадзе Симферопальскага духоўнага ўправы.

Вопратка духаўнікоў падобна да усім вядомага расы праваслаўнага духавенства.

Унутранасьць мячэці нагадвае сынагогу /"школу"/. Простыя лавы, катадра; замест абразоў, якія мы бачым у праваслаўных і каталікоў, выслоўі з корану. Гэтыя выслоўі мы знаходзім і у пакоях у татар. Той, хто бываў у крымскіх або казанскіх татар, з вядзімі падзівам заўважаць, у нашых мусульман, побач з гэтым выслоўямі, фатаграфічныя здымкі, малюнкi ды нават статуэткі розных пастушкоў і рыбакоў.

Татарскае насельніцтва гораду Менску чыста суніцкае; шнітаў /якіх шмат, напрыклад, у Азербайджане/ у нас зусім няма.

Набачым, як складаюцца для татар матар'яльныя ўмовы жыцця.

Шпілеўскі у 1854 годзе лічыць у Менску 400 душ татар.

Паводле паказанняў перапісу 1897 году, усяго татар у Менску было 1.146 чалавек; з гэтага ліку самастойныя сродкі ўтрыманьня мелі 373 мужчыны і 66 кабет, а ў якасьці членаў сям'і запісаны 251 мужчына і 456 кабет.

Паводле перапісу 1923 году, усяго татар было 1.045 чалавек /значыцца, лік іх зьменшыўся на сто адну асобу/. Мужчыны было 474, а кабет 571. Лік кабет нават павялічыўся, але вельмі значна зьменшылася колькасьць мужчын. Абставіны ваеннага часу бы-зуючы зьігралі тут пэўную ролю.

У Шпілеўскага і у выніках перапісу 1923 году мы не знайшлі падзелу татарскага насельніцтва па профэсіях.

Винікі того перепису, які вийшли цяпер, у кінці 1926 року, будуть нам відомі тільки у наступним 1927 році.

Таму ми можемо тут привести тільки дані перепису 1897 року, доволі надрабязні і вельмі цікаві.

Тоді меншість татар, по відношенню до своїх занять, поділялися наступним способом.

Таблиця статистичних даних до меншості татар

по відношенню до результату перепису 1897 року

№	Професії, заняті і г.п. жінок і нагальні їх потреби утримання			Склад їх сім'ї	
		Мужчин	Жінок	Мужчин	Жінок
1.	Адміністрація, суд і поліція	28	-	8	25
2.	Громадянська і станова служба	1	-	-	2
3.	Приватна юридична праця	1	-	2	-
4.	Збройні сили	122	-	-	-
5.	Навчальна-виховна праця	3	-	4	9
6.	Лікарська та санітарна праця	-	1	-	-
7.	Служба у добровільних установах	1	1	3	3
8.	Приватна служба, підземна праця і г.п.	72	22	54	129
9.	Доходи з капіталу і нерухомості, гроші від банків та інших	18	15	21	48
10.	Сроки від державного скарбу, громадських установ і приватних осіб	7	3	2	5
11.	Землеробство /господарство/	59	10	104	160
12.	Живітєлагодування	2	-	-	-
13.	Праця у рудних і каменних	3	-	-	-
14.	Апрацювання металевих матеріалів	-	4	-	1
15.	Апрацювання живітєлових продуктів	2	-	1	3
16.	Апрацювання дерев	1	1	2	6
17.	Апрацювання мінеральних матеріалів /кераміка/	2	-	-	8
18.	Апрацювання рослинних і живітєлових харчових продуктів	1	-	1	4
19.	Виробництво одягу	-	2	-	-
20.	Будівництва і ремонт будівель	3	-	8	7

21. Праца на чыгуны	16	-	9	16
22. Возьніцкі /фурманскі/ промысел	5	-	1	6
23. Праца на пошце, тэлеграфі і тэлефоне	5	-	12	10
24. Гандаль наагул без дакладнейшага азначэння	3	-	-	-
25. Гандаль сельска-гаспадарчымі прадуктамі, /апроч збожжа/	-	1	-	2
26. Гандаль прадметамі хатняга ужытку	5	-	6	-
27. Гандаль у разнос і развоз	5	-	2	1
28. Асобы, у якіх заняткі ня вызначаны	5	1	7	6
29. Асобы, якія не далі вестак аб сваіх занятках	2	5	3	5

Апроч вайскоўцаў, якія ў большай сваёй частцы займаюцца ваеннаю профэсіяй толькі тымчасова, а складаюць найбольшую катэгорыю — 122 чал., мы павінны звярнуць увагу на 72 мужчыны і 22 кабеты, што знаходзяцца на службе ў прыватных асоб. Далей ёсць вялікая група, якая займаецца сельскім гандлем — 59 мужчыны і 10 кабет. Ня мала таксама служылі ў розных урадовых установах. Мы прыняклі думаць, што сярод татар ёсць шмат гарбароў і фурманаў /аб гэтым гаворыцца нават і ў некаторых старых крыніцах/. У 1897 годзе апрацоўка прадуктаў жывёлага пахаджэння займаліся толькі 2 мужчыны, пры якіх жылі 3 кабеты і 1 мужчына, а возьніцтвам /фурманствам/ займаліся 5 мужчыны /пры іх запісаны і 1 мужчына і 6 кабет/.

Такім парадкам, відавочна, што даўнейшы падзел татарскага насельніцтва паводле заняткаў значна ўжо змяніўся ў XIX стагоддзі. Цікава, што з тых людзей, якія маюць занятак калі лічыць, ніхто не запісаны. Гэта думачыцца тэма акалічнасцю, што ў нашых татар даходы ад гэтых заняткаў былі вельмі малыя — таму прыходзілася менш яшчэ і іншыя крыніцы для існавання; пад гэтымі рубрыкамі, мабыць, і запісваліся людзі, якія абоду-

гоувалі мячэць. Цікава яшчэ і тая абставіна, што карчмарства ды прастытуцыя зусім не адзначаны сярод татарскага насельніцтва нашага гораду. У востросе у 1897 годзе нікога з татар ня было.

Непрацоўныя даходы мелі 18 мужчын ды 15 кабет /пры 21 мужчыне і 48 кабетах у сем'ях/. Татарскае насельніцтва гораду Менску, як мы бачылі, складалася у канцы XIX стагоддзя пераважна з людзей вытворчае працы і, часткова, з асоб, што займаюцца інтэлігентнымі профэсіямі, непрацоўнага элементу было мала.

У гэтым сэнсе і цяпер мы маем тое-ж самае становішча.

У культурных адносінах мы заўважаем наступную зьяву. Штогод павялічваецца процант асоб пісьменных паэўрапейску /г. зн. пабеларуску ды парасійску; некаторыя, асабліва пры польскай окупацыі, добра вывучыліся і папольску/.

Затое значна зьменшыўся процант пісьменных паарабску. Запраду, чым трэба тлумачыць тую акалічнасьць, што існавалі беларускія Ай-Кітабы ды нават кораны, пісаньня арабскімі літарамі? Чаму іх ня пісалі ані лацінкаю, ані кірыліцаю? Таму, што у лацінцы бачылі нахіл у каталіцкі бок, а у кірыліцы — у праваслаўны. Татары згубілі ўжо сваю татарскую мову. Але, пасылаючы дзяцей у хрысьціянскія школы, можна было атрымаць ужо зусім непараданую нечаканасьць — дзедзі прымалі хрысьціянства. Пасьля некалькіх падобных прыкладаў татары больш ужо не пасылалі дзяцей у школы каталіцкія, праваслаўныя і г.п.; гэтак было даволі доўга.

Толькі ўжо ў XIX стагоддзі — у самым яго канцы — большая колькасць татар вучыцца ў сьвецкіх школах. Прыватныя арабскія школы "ходжау" яшчэ трымаюцца і ў гэтай эпосе. Але з пlynным часу "ходжы" маюць ужо ўсё менш ды менш вучняў і вучаніц.

Увесь чыста быт татар /не гаворачы ўжо аб іх мове, пра-

вільнай, беларускай/, падпадае пад значны уплыў суседзяў. Сяброўскія адносіны паміж мужчынамі і кабетамі, адсутнасць рэлігійнага фанатызму, вольныя думкі адносна наказаў мусульманскае веры і г.д. — былі ўжо намі адзначаны.

З чыста татарскага мастацтва засталася ня шмат рэчаў. Гавораць аб нейкіх шафах з разьбоў, з усходнімі украсамі, ды можна бачыць вялікія лэлькі, даволі прыгожа зробленыя.

Песні, прыказкі і г.п. — тыя-ж самыя, што і ў беларусаў.

Вельмі цікавым зьяўляецца пытаньне, ці ня было адваротнага уплыву на беларусаў з боку татар.

Акад. Я.Ф.Карскі некаторыя вельмі зьрочайныя беларускія словы вьвводзіць з татарскае мовы. Напрыклад: андарак, небажа, балам'т, барыш, бутай, бусел, вогер, гарбуз, гойдацца. дуда, д'урань, ёлуп, кабан, кайданы, каліта, канчук, капкан, каптан, капшук, кауapak, качан, курган, лэлька, пасталы, рахманы /слова сэміпкае, якое перайшло ў татарскую мову з арабскае, хаця яно ёсьць і ў яўрэяў/, тавар, торба, тутун, харч, чарга, шапка ды інш.

Беларускія татары гэтак хутка згубілі сваю мову ў выніку блзупынных зносін з беларусамі. Аднак, можна думаць, што гэтыя блзупынныя зносіны паміж двума народамі павінны былі пакінуць нейкі след ня толькі ў татарах, але і ў беларусах.

Трэба прыняць пад увагу і тую абставіну, што Рэч Паспалітая амаль што увесь час свайго існаваньня праводзіла ў барацьбе з татарамі; бывалі ў яе і саюзьнікі сярод татар. Такім парадкам наўрад ці можна ўжо татарскія словы ў нашай мове тлумачыць уплывам нашых татар. Тым больш перашкод ёсьць для таго, каб выявіць уплыў нашых менскіх татар на менскую беларускую гутарку. Калі і можна будзе знайсці тут нешта пэўнае, дык праўдападобна, што ў колькасных адносінах гэта будзе вельмі

нязначным.

Невялікая група менскага насельніцтва /меншая, чымся 1%— татары — зьяўляюцца, аднак-жа, у пэўнай меры цікавым прадметам вывучэння з этнографічнага погляду.

Антропалёгічна — гэта мяшаная раса: славяна-манголы; з боку мовы — нагэтуткі славянізаванае племя, што, чытаючы па-арабску, татары вымаўляюць словы з беларускім акцэнтам /таксама, як яўрэі-апкіназы, чытаючы габрэйскія словы, надаюць ім германскае вымаўленьне/.

З боку быту мы ўжо паказалі моцны эўропейскі уплыў на нашых татар.

Трэба вывучыць дакладна асаблівасці гэтае нацыянальнае групы. Тады можна будзе адказаць на пытаньне аб яе магчымай будучыні.

Ці будзе яна нейкай нацыянальнай меншасцю з асабнымі сваімі запатрабаваннямі і вымаганнямі, як народ з выразнымі характэрнымі рысамі?

Ці мо' гэта будзе толькі адменаю адзінага беларускага плямёння; тады, поруч з беларусамі праваслаўнымі ды каталікамі, з'явілася-б трэцяя група — беларусы-мусульмане?

У кожным разе гэтае пытаньне пярэ развязаць канчаткова яшчэ зарана.

Патрэбны напярэднія досьледы. Узбудзіць цікавасць да падобных дасьледзін — якраз і зьяўляецца мэтай гэтага артыкулу.

ЦІ ЗАХАВАЛІ ТАТАРЫ СВАЕ СВЯТЫЯ КНІГІ І СВАЮ ВЕРУ?

Археаграфічная экспедыцыя Мінскага гарадскога грамадска-культурнага аб'яднання "Аль-Кітаб" пабывала ў месцах кампактнага пасялення татарараў у Мінскай, Брэскай і Гродзенскай абласцях. Мета экспедыцыі — пошук рукапісных мусульманскіх кніг.

Першым пунктам на нашым маршруце, дзе жывуць татары, быў гарадскі пасёлак Узда, які ў гістарычных крыніцах упамінаецца пад 1494 г. Уздзеншчына славіцца сваімі сынамі, якія вяломны на ўсю Беларусь. Тут нарадзіліся пісьменнікі Сымон Баранавіч, Антон Бялевіч, Ілья Гурскі, Кандэат Атраховіч /Крапіва/, Алесь Пальчэўскі, Паўлюк Трус, Алесь Якімовіч, Пятро Глебка /татары лічаць, што яго недалёкія продкі паходзяць з татарараў/; вучоныя Уладзімір Завітнэвіч, Якаў Наркевіч-Іодка, Васіль Пальчэўскі і Канстанцін Шабуна. Высокая культура і далікатнасць уласцівы жыхарам Уздзеншчыны і сёння. Адрэзаны культуры паведаміў татарам аб нашым прыездзе. Адрэзаны размова з супляменнікамі. Мы пабывалі на мізары, які добра ўгледжаны. Тут хаваюць мясцовых мусульман, а таксама памерлых мінскіх татарараў.

Толькі адна жанчына мае Кур'ан і Хамаіл і ўмее іх чытаць Гэта маці Айшын Александровіч — члена Саюза мастакоў Беларусі. З прычыны таго, што да 1939 г. Уздзеншчына была прыгранічным раёнам, любя праяўленні мусульманскай рэлігіі, святчэння кнігі прызнаваліся антысавецкімі, знішчаліся, а ўладальнікаў іх высілялі. Сярод татар, ды і не толькі сярод іх, жыве легенда, што назва мястэчка Узда звязана з татарскім

словам узла — аброць. Нейкі хан згубіў тут калісьні дарагую аброць, якую коныхі-нукеры доўга шукалі.

Наступным пунктам быў гарадскі пасёлак Капыль, які старэйшы за Узду і Упамінаецца ў гістарычных крыніцах пад 1128 г. Капыльшчына таксама шырока вядома сваімі пісьменнікамі і вучонымі. Тут радзіма пісьменнікаў Анатоля Астрэйкі, Івана Бабарэкі, Смітрука Жылуновіча, Цішкі Гартнага/, Алеся Гурло, Аляксея Коршака, Мендэле Мойхер-Сфорыма, Адама Русака, Васіля Сташэўскага, Мікалая Раманоўскага /Кузьмы Чорнага/, філосафа Івана Лушчыцкага, літаратара Сцяпана Александровіча, якога ведаюць і якім ганарацца ўсе яго супляменнікі — беларускія татары.

На жаль, сустрэчы з татарамі не было. Нам удалося знайсці родную сястру Сцяпана Александровіча — Аніфу. У не захаваліся святныя мусульманскія кнігі. Тут таксама толькі адна вельмі старэнькая жанчына ўмее чытаць Кур'ан. На мізары мы зразумелі, чаму раённае начальства не захачела размаўляць з намі. Мізар не абгароджаны, па магілах праталтаныя дарожкі.

З прыгнёчаным настроем мы накіраваліся ў горад Клец — адзін з найстарэйшых на Беларусі, упамінаецца пад 1123 г. Татары тут былі паселены ў 1508 г. Намерлых хаваюць на мізары каля в. Асмолява Нясвіжскага раёна. Мізар у сасновым /хваёвым/ лесе, магілы добра дагледжаныя. Мясцовыя Улады ў Клецку добрыя да татар і спагадлівыя. Была арганізавана сустрэча ў музычнай школе. Тут, у былой Заходняй Беларусі, да 1939 г. у школе татарскія дзеці вучыліся чытаць і пісаць на-арабску, яшчэ і сёння захаваюцца падручнікі. Многія татары ведаюць мусульманскія малітвы, хораша пяюць. Нам падчас-

ціла Убачыць тут у адной жанчыны рукапісны Кур'ан з перакладам на беларускую мову. Такі Кур'ан з перакладам называюць Тафсір. У даўнейшыя часы хоць бы адзін Тафсір быў у кожнай татарскай вёсцы, у кожным горадзе ці мястэчку, дзе жылі татары. Каштаваў ён дорага, некалькі кароў трэба было прадаць, каб купіць такую кнігу. Найчасцей яе куплялі Ускладчыну. Яшчэ адна прыемная знаходка для нас — гэта чалавек, які ўмеў прчгожа пісаць Далавар — сувай малітваў, якія кладуць у дол нябожчыку. Мала ўжо засталася такіх пісцоў на Беларусі. Гэты самы чалавек — Якуб Ждановіч ведае песню Зікр — малітву-заклік чыніць Намаз. Яна на старакрымска-татарскай мове 15-га стагоддзя. Мы запісалі на магнітастужку і гэтую песню-малітву, і іншыя малітвы ў выкананні кленкіх татар. Былі выказаны пажаданні, каб у школе, як і да 1939 г. у Польшчы, татарскіх дзяцей навучалі Ісламу.

У горадзе Ляхавічы, які вядомы з 15 ст., былі дзве вуліцы /вуліца і завулак/, дзе жылі татары, відаць, з 15 ст. Цяпер пасля розных перайменаванняў адна вуліца названа ў гонар Ф. Булашоўскага — беларускага грамадскага дзеяча і пісьменніка, другая — у гонар кампазітара Я. Цікоцкага. У Ляхавічах жыве ці не самы стары татарын на Беларусі — Мустафа Багдановіч /яму 96 гадоў/, — удзельнік Першай сусветнай і грамадзянскай войнаў. Мізар тут у добрым стане. Многія татары ўмеюць чытаць святныя мусульманскія кнігі. Мы запісалі на магнітастужку мелодыку пяання сураў з Кур'ана — 'Аль-Фатіхі і Я-Сін.'

У славутым беларускім горадзе Слонім, які ўпамінаецца пад 1252 г., а ў 1795—1797 гг. нават быў губернскім горадам, жыло многа татараў. У Польшчы гэта быў трэці пасля

Вільні і Навагрудка горад па колькасці хыжароў-татараў. Цяпер жа мы з вялікай цяжкасцю знайшлі жанчінку-татарку, якая паказала нам мізар.

Знаходзіцца ён пасярод векавога лесу. Тут мы убачылі і афатаграфавалі помнік воінам-мусульманам, які пастаўлены ў час Першай сусветнай вайны памерлым у шпіталі мусульманам. За польскім часам, як тут кажуць, пастаўлены помнікі на асобных магілах. Надпісы зроблены на арабскай і польскай мовах. Найчасней трапляюцца надпісы пра мусульман Уфійскай і Казанскай губерні. Ці ведаюць унукі і праўнукі пра сваіх родных, якія ляжаць у беларускай зямельцы?

На нашым шляху была вёска Арда. Наведалі мы мізар, які парос белымі бярозамі. Відаць свежыя пахаванні, многія магільны дагледжаны.

З хваляваннем чакалі мы сустрэчу з былым сталічным горадам Навагрудкам. Упамінаецца горад у гістарычных крыніцах пад 1252 г. Тут многа помнікаў гісторыі і архітэктуры. Тут жыў /паходзе некаторых звестак і нарадзіўся/ вялікі паэт Адам Міцкевіч. Сям'я Міцкевічаў вельмі добра адносілася да татароў, а родны брат Адама — Аляксандр, прафесар спачатку Кіеўскага, а пасля Харкаўскага ўніверсітэта, пакінуў пра татар нават кампліментарныя /пахлебныя/ словы.

Навагрудскія татары лічыліся багатымі. Некаторыя мелі валокі, а то і 2—3 валокі зямлі. На татарскай зямлі, цяпер ужо ў межах горада, знаходзіцца татарскі мізар. Векавыя дрэвы, найчасней дубы, яшчэ "памятаюць" Адама Міцкевіча.

Сустрэліся мы з навагрудскімі татарамі на кватэры аднаго мусульманіна. Цяжка было сдуваць пра тое, як жаліліся

людзі, многія старэнкія, што і перад смерцю не могуць пама-
ліцца ў джаміі /мячэці/. Вельмі ўсхвалявала нас сустрэча
з Амініяй Асановіч, якая нягледзячы на ​​немалыя гады /ёй ка-
ля 90 гадоў/, непапраўна вялікія страты /у час вайны загі-
нулі тры сыны/ заклікае маладых татар адбудаваць мячэць у
Навагрудку.

Непадалёк ад Навагрудка, за 7--10 км, каля в. Лоўчыны,
знаходзіцца мізар, які вядомы ўсім татарам на Беларусі. На
камені напісана, што мізар заснаваны ў пачатку 16 ст. Тут
магіла святога Эўліі Канстуса. Кожны год у вялікае свята
тут збіраюцца мусульмане вакол магілы і чыняць малітву,
пасля раздаюць садагу за памерлых. Мізар абгароджаны, да-
гледжаны. На мізары руіны мячэці. Гэта не вынік абнакаваасці
татараў, а віна ўлады, якія не дазвалялі рамантаваць мячэць.
Цяпер як быццам ужо ёсць планы рэстаўрацыі мячэці, але мала
надзеі, што яны будуць здзейснены.

Апошні пункт нашай экспедыцыі — гарадскі пасёлак Іўе,
вядомы з 15 ст. як маёнтак П. Мандзігера, а з 2-й палавіны
16 ст. мястэчка. Да пачатку 17 ст. у Іўі існавала арыянская
школа, у 1585—1593 гг. рэктарам яе быў мысліцель-гуманіст
і педагог Ян Ліцый Намыслоўскі. У Іўі адзіная дзейная на
Беларусі мячэць, пабудаваная ў 1884 г., аб'яўлена помнікам
архітэктуры рэспубліканскага значэння. Тут дзейнічае школа
для дзетак-мусульман. Іслам вывучалі тут падпольна ў самыя
цяжкія гады сталінізму і хрушчоўшчыны. На свята Курбан-Бай-
рам сюды з'ехаліся татары амаль з усёй Беларусі. Было выра-
шана стварыць Эгуртае нне татараў-мусульман на Беларусі
/"Аль-Кітаб"/. Прэзідэнтам абраны Абубакір Шабановіч.

Было прапанавана вывучыць вопыт іўеўскіх татарараў у справе навучання дзяцей Ісламу. Даволі шматлікія ў іўеўскіх татарараў святыя кнігі Кур'ан, Тэфіры, мулінскія Хамаіды і Кітабы трэба размнажыць ці хоць бы зрабіць фільмакію, ксеракопіі. Можа, нашы найбольшыя рэспубліканскія бібліятэкі дапамогуць нам у гэтай справе. Талч ў кожнага навукоўца будзе махлівасць пазнаёміцца з гэтымі цікавымі кнігамі, асабліва Тэфірамі і Кітабамі, дзе збераглася беларуская мова І5—І6 ст.

Татары зыказваюць шчырую падзяку Мінскаму гарадскому аддзяленню Савецкага фонду культуры за арганізацыю экспедыцыі і фінансавую дапамогу. Вынікі апрацоўкі сабраных матэрыялаў будуць выкарыстаны для вывучэння жыцця татарараў, для арганізацыі новых экспедыцый.

АХРАТАННЕ — ПАБРАЦІМСТВА

У беларускіх татарараў яшчэ да Другой сусветнай вайны вядомы быў абрад пабрацтва — ахратанне /ад турэцкага слова "ахірэт" замагільнае жыццё/. Узнік гэты абрад вельмі даўно, з цягам часу пад уплывам Ісламу ён змяніўся. Спачатку пабрацтва паміж прыязнымі мужчынамі заключалася выказваннем пэўнай фразы /присягі/ і лішнія вады на шаблі. Можа ад гэтага часу і ідзе руская прыказка "дружба — не разлей вода"?

У супліш /звароце/ татарараў да караля Сігізмунда ёсць упамінанне пра прысягу, якую на шаблях давалі іх бацькі, што будуць вернымі беларусам, з якімі "... пясок, вада і дрэвы з'яўляюцца нашымі".

Абрад ахратання адбываецца ў прысутнасці мулы. Асобы, якія ўдзельнічаюць у парадненні, бяруцца за канцы ручніка і абыходзяць тры разы вакол стала, на якім стаіць вада, хлеб, соль і ляжыць Кур'ан або Хамаід. У гэты час мула спявае дук /малітку/ з Хамаіда, благаслаўляе пабрацімаў ад імя Алаха. Малітва цягнецца доўга, галзіну а то і больш, і заканчвае яе мула віншаваннем пабрацімаў. У канцы ахрэці дораць адзін аднаму падарункі /найчасней ручнік/, які захоўваецца да скону. Трэба зазначыць, што толькі заключанае па абраду пабрацімства мае сапраўднае значэнне. Бывае, што прынятыя паміж сабой асобы нязываюць сябе ахрэцімі /жанчыны — ахрэцкамі/, але ніхто не лічыць гэта за фармальнае пабрацімства.

Заклучаць ахратанне могуць між сабой двое мужчын або мужчына з жанчынаю, калі ён жанаты, а яна замужам. Пабрацімству надаецца вялікае значэнне. Татары кажуць: "Ахрэць лепш чым брат, ахрэцка лепш чым сястра". Ахрэці лічыліся такімі блізкімі, што іх дзеці не маглі браць шлюб між сабой. Ахрэць павінен быў аказваць ахрэцю ці ахрэццы павату, спяшацца ў выпадку няшчасця на дапамогу /ні ў якім разе нельга было адмовіць у дапамозе/, апекавацца над сіротамі як над сваімі роднымі дзецьмі. Калі ахрэць выказваў жаданне ўзяць у пабраціма з хаты якую-небудзь рэч, нават кая, то трэба было аддаць усё без пратэсту, хоць гэта рэч была самай дарагой.

Ахрэціям нельга было сварыцца між сабой. Татары кажуць: "З банькам, братам, сястрой пасварыцца можна, а з ахрэцем нельга". Калі ахрэці а гаворкаў, а бараніць яго няма махні-расні, то трэба выйсці з хаты. Пагоду нельга сказаць дрэннае

слова пра ахрэця. На тым свеце ахрэці сустрэнуцца. Можна выкупіць грэх за свайго ахрэця /даць грошы на дабрачынную справу, карміць нямоцных, маліцца/. Лепш за Усё мець сем ахрэцяў сярод мужчын і жанчын.

Парушэнне пабрацімства лічыцца вялікім грахам. Але калі ўжо такое здарылася і ахрэці пасварыліся, то бяруць зноў ручнік за канцы і мула сімвалічна рассякае яго далонню ў знак перарвання пабрацімства.

Паважаны чытач! У наш век, калі лёс раскідаў родных па далёкіх вёсках, мястэчках і гарадах колькі ты можаш налічыць сяброў, якія кінуцца табе на дапамогу ў цяжкую хвіліну? А да каго ты прыйдзеш у ліхі час? Можа і ёсць сэнс у пабрацімстве — ахратанні і цяпер?

БЛУ СРОДАК УПЛЫВАЦЬ НА НАДВОР'Е

З сальскай гаспадаркай, асабліва агародніцтвам, у татараў блу звязаны абрад прынясення ахвяры. Калі доўга не было дажджу, калі была пагроза, што Усё высохне на ніве і градах, то татары куплялі ўскладчыну гадавалага чорнага барана. У некаторых мясцінах да складчыны далучаліся і беларускія сяляне. Калі ў хрысціян пыталі, чаму яны прымалі ўдзел у гэтым татарскім абрадзе, яны адказвалі: "Бог адзіны".

Ва ўстаноўлены дзень надвечоркам натоўп татараў накіроўваўся да ракі ці ручая. Барана вялі за рогі. Мусульмане становіліся радамі і пад кіраўніцтвам мулі альбо муэдзіна чынілі малітву "Такбір". Мула апранаўся ў джубу /від сутану/ з вывернутаю падкладкай. Сяляне-хрысціяне, калі яны прысутнічалі пры гэтым абрадзе, становіліся ў баку і маліліся.

па-хрыспіянску. Затым адзін з татараў рэзаў барана, Ахвярны баран павінен быў быць павернуты галавой на поўдзень. Пасля малітвы бараніну варілі ў катлах. Мясa звычайна елі на месцы. У некаторых мясцовасцях, напрыклад, у Міры, бралі мяса дахаты. У Клецку аўчыну пасля прынясення ахвяры кідалі ваду. У Міры на аўчыну, пакрытую сурвэтай, клалі спецыяльнай выпечкі булкі, якія раздавалі на месцы бедным як садагу. Косці барана кідалі ў ваду або закопвалі ў ямку. У час гатавання або пасля таго, як з'ядалі барана, удзельнікі абраду аблівалі адзін аднаго вадой, а жтопцы з жартамі кідалі дзяўчат і мулу ў раку.

Прынясенне ў ахвяру белага барана рабілася з метаю выклікаць сонечнае надвор'е. Абрад гэты адбываўся так як і пры ахвярапрынашэнні ў засуху. Толькі барана рэзалі ўжо на ўзгорку, спальвалі разам з аўчынай, мясам і касцямі.

Чаму ахвяра чорнага і белага барана давалі добры вынік? Калі было непажаданае для людзей надвор'е, то праваслаўныя і католікі маліліся ў цэрквах і касцёлах. Татары ж вельмі цяропліва чакалі, але калі ўжо цяропненне канчалася, то рэзалі барана. Бядома, што бясконца не бывае засуха ці дажджлівае надвор'е. Само сабой уоё мае канец. Здаралася так, што пасля татарскіх абрадаў і наступалі пажаданыя змены.

КРЫМСКАТАТАРСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕСНЯ ОЗЕН БОЙЛАРИНЫНЬ

/ Берагі ракі. Ноты гл. на стар. 74 /

Озен бойларынынъ идиже думаны. 2 кере
Дагылар ийилыр, сахар земаны. 2 кере

Озен бойларынынъ авасы серин, 2 кере
Гузель кушлар шенълик сахар бээр дунълери. 2 кере

Озен бойларында булбулдер отер, 2 кере
Оманлар, багылар сагасы кетер. 2 кере

Темная дымка тумана речного. 2 раза
На заре уползает в горы. 2 раза

Возле реки воздух свежий, прохладный. 2 раза
Радость приносит шибет птиц в весенние дни. 2 раза

На берегах реки поют соловьи. 2 раза
Их звонкие трели разносит эхо по склонам и горам. 2 раза

ЗВЕСТКІ ПРА НАШЫХ ТАТАРАЎ

I. У Навуковай бібліятэцы ў Вільні, у аддзеле рукапісаў захоўваецца цікавы матэрыял /фонд 34/ пра Бягомльскі приход Барысаўскага павета /цяпер у Докшыцкім раёне Віцебскай вобласці/.

Бягомльскі приход /па-мясцоваму Бягомля, Бягомленскі/ /паміж: р. Бярэзіна — усход, р. Поня — захад, Бегамлянка — поўнач, Вардомка — поўдзень/ — "первоначальна месцажыцельства займалі здесь захожыя — беглыя, то и многолюднейшее селение названо местом жительства беглых — Бегомльем /предание/. Справедливость этого предания подтверждается отсутствием общительности между крестьянами. Каждый живёт особняком, без взаимных помочей, обычных в соседних приходах... Кроме крутым различием нравов и обычаев, даже покроем одежды. Так как сюда стекался отовсюду, то, очевидно, Бегомльскый приход составляет смесь народа белорусского, чернорусского, литовского, жмудского и татарского... Деревни различаются: 1. Юхновка, Мильш /Мильчанскія Чысці?/, Будиловка /там народ дородный, лица белыя, тёмнорусыя/; 2. Веражевка, Городёнка, Кальники, Бабы, Забродок, Укромье /народ тощый, слабый, низкий, светлорусыя/; 3. Волчи /цвет лица медный, слабые, волосы чёрные, круглолицыя, недоверчивыя и все Батуры /фамилия/; 4. Бояры, Студенка, Будачев /темнолицыя, круглыя, черноволосыя, проворныя/" /т. 34, с. 185, л. I б/.

х х

х

II. У гаворках Іраноўскага раёна /цяпер Слаўгарадскі раён Магілёўскай вобласці/ ужываюцца татарскія слова "улус" у сэнсе эдабна. Гэтае значэнне можна ілюстраваш наступнымі

прыкладамі: "Як ноч, так Кот і пашоў на ўдусы — ставя на пірыкані і ловя рыбу, як йіна піраходзя далі ў Пішчанку", "Пашоў на ўдусы, — ходзя ў салому ноччн", "Пашла Пяклена на ўдусы, Хвядос едзя ў Сібір, то можа што адчаснь, ні пузязець з сабой" /п. Шаламы Слаўгарадскага раёна/.

х х
х

III. Мартам называлі перасяленцы, жыхары Гомельшчыны /з Буда-Кашалёва/ мясцовых жыхароў Магілёўшчыны /былога Быхаўскага павета/ татарамі за тое, што ў апошніх у гаворцы была моўная асаблівасць, наяўнасць фаміаў прыслоўяў тыпу тутанька, таманька, тутанькі, таманькі замест тут, там. Будакашалёўцы дадавалі яшчэ, што ў быхаўцаў / былая Прапойская воласць/ захоўваліся ў 1891 годзе /час куплі зямлі, паводле падання/ курныя хаты. Яны лічылі мясцовых жыхароў больш апосталімі, чым тыя, што з Буда-Кашалёўшчыны.

х х
х

IV. Паводле падання, заснавальнікамі вёскі Лапанічы Слаўгарадскага раёна былі перасяленцы татарскай вапнянальнасці. У 1671 г. ў суседняй Магілёўскай эканоміі былі заселены 70 татарскімі сем'ямі пустуючыя вёскі Батонь, Забалюе і Гаслішта /сучаснага Вендаражскага сельсавета Магілёўскага раёна/, а таксама 24 татарскія сям'і былі паселены ў в. Мілоўля Ульянаўскага войтаўства той жа эканоміі, якія пераехалі з Дарагабужа /Смаленская вобласць/ /В.М. Мелешко. Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии, Мн., 1975, с. 23/.

МІШАРИ — ХТО ЯНИ?

Калі пры знаёмыстве і называю сваю нацыянальнасць — "мішар", то звычайна сустракаю здзіўлены позірк. Тады дадаю, што мішары складаюць частку сучаснага татарскага народа. Мішары гавораць на заходнім дыялекце паволжска-татарскай мовы. Гэты дыялект складаецца з 8 гавораў — цемнікаўскай /у Мардовіі і на поўначы Пензенскай вобласці/, сергацкай /у Горкаўскай вобласці/, мардова-каратайскай /у Татарстане/, кузнецкай /на паўднёвым усходзе Пензенскай вобласці/, дражжанаўскай /у Чувашыі і Татарстане/, мелекеска-хвалынскай /ва Ульянаўскай вобласці/, чыстапольскай /у Татарстане і Куйбышаўскай вобласці/ і байкібашаўскай ці прыбірскай /у Башкірыі/. Частка мішараў жыве таксама сярод казанскіх татар за межамі СССР. За мяжой мішары кампактна жывуць толькі ў Фінляндыі. Туды яны перасяліліся спакваля з канца мінулага стагоддзя да 1924 года з некалькіх вёсак Чырвонакастрычніцкага раёна Горкаўскай вобласці.

Этнонім "мішар" паходзіць з тюркскай мовы і абазначае лясных людзей: "мішэ — лес + "эр" — мужчыны, людзі. Частка продкаў мішар была вядома пад назвай бессермен /бес—эр—мен, што абазначае "я бесер"/. Этнонім "буртас" мае той жа сэнс, што і "мішар": "бурта" — лес + "ас" — старажытная саманазва тюркскіх плямён.

Па моўных асабліваснях мішары складалі значную частку печанегаў і тунаў, а затым асноўную частку полаў-паў /кінчакоў, куманаў/. Мішары паходзяць ад старажытных

усходне- і сярэднеўрапейскіх плямён, вядомых Герадоту /у ст. да н.э./ як агадзіры, агапіры і г.д. Гэтыя этнонімы таксама абазначаюць лясных людзей: "агад" /мішарскае — "акац", сучаснае — "агач"/ — дрэва, лес + "ір" — людзі, мужчыны.

Этнонімы мішар, бургас, агачэр, агапір з"дуляюцца варыянтамі назвы адных і тых жа плямён. Этнонім мішар /варыянты: мажар, мадзьяр, міжгар, маджар, мишчэр, мяшчарак, бесер і інш./ у навуковы абарот пусцілі венгры /мадзьяры/, і ўсе старажытныя і сярэдневечныя звесткі пра мішаряны адносяць на свой конт. Усе ўсходнія гісторыкі X—XI стагоддзяў гавораць аб цыркамоўных мішарах, а еўрапейскія гісторыкі — аб фінаўгорамоўных мадзьярах. Гэта блытаніна тлумачыцца тым, што венгры калісьці жылі ў Перадураллі і ў Паволжы. Сваё старажытнае радзіму венгры пасля прыняцця каталіцтва называлі "Магна Гунгарыя" /Вялікая Венгрыя/. Асноўная маса венграў разам з часткай мішар у сярэдзіне IX стагоддзя выйшла адтуль і пасялілася на тэрыторыі сучаснай Венгрыі, якую тады называлі Панонія. Частка венграў-мадзьяр, якая засталася нават у пачатку XIV стагоддзя на тэрыторыі сучаснага Татарстана, захоўвала сваю мову. Пазней яны былі асіміляваны татарамі. Частка мішар, якія пайшлі з венграмі ў Панонію /Венгрыю/ з цягам часу асіміляваны венграмі, але пакінулі аб сабе памяць у выглядзе саманазвы венграў-"мадзьяры" і шматлікіх мішарскіх слоў у складзе сучаснай венгерскай мовы.

Да гэтага часу існуе думка, што мішары спачатку былі фінаўгорамоўнымі, а затым пад уплывам татар абтатары-

ліся. Моуны лад мішар поўнасьцю аспрэчвае гэта; мішарская мова, асабліва яе граматычны лад, моцна адрозніваецца ад асабліваасцей мовы казанскіх татар, якія на думку некаторых вучоных, прынялі ўдзел у абтатарванні мішар. Тое, што ў этнагенезе сучасных мішар самы актыўны ўдзел прыняла мардва, асабліва мокша, сумнення не выклікае. Сляды мішар з даўнейшых часоў назіраюцца па сярэднім цячэнні Акі, г. зн. у тых месцах, дзе жыла і мокша. Менавіта таму, што там здаўна жылі мяшчэры, г. зн. мішары, гэты рэгіён называецца Мяшчэрай. Адсюль пазней мішары па розных прычынах перасяліліся ва ўсходнія раёны Расіі, на тэрыторыю сучаснай Башкірні, Арэнбургскай, Чалябінскай і іншых абласцей, дзе іх афіцыйна называлі мяшчэракамі.

З старажытных часоў цюркамоўныя плямёны мішар пад назвамі мяшчэра, бургасы жылі ўперамешку з мардоў-мокша. У макшанскай мове намнога больш мішарскіх запазычанняў, чым у мове суседніх эрзя, хоць павінна было б быць наадварот, бо эрзя жывуць на ўсход ад мокшы, г. зн. бліжэй да татар. Гэта тлумачыцца тым, што эрзя паступілі ў цесны кантакт з цюркамоўнымі мішарамі намнога пазней за макшан, па меру выцяснення эрзя з поўначы на поўдзень, у сучасныя мясціны пражывання. У мішарскай мове таксама шмат мардоўскіх запазычанняў.

Мішараў, якія жылі разам з мокшай ў раёне Саратаўскай, Пензенскай абласцей, вядалі як бургасы. Рэшткі іх галоўнага горада захаваліся на ўсходнае горада Гарадзішча Пензенскай вобласці. Бургасы спачатку, як і булгары, падпарадкоўваліся хазарскаму катану. Пасля аслаблення хазарскага катаната булгары, а разам з імі і бургасы, мяшчэра,

мардів і вятич перестали підпарадкоўвацца хазарам. Вятичч пачынаюць плаціць даніну кіеўскім князям, а буртасы, мяшчара і мокша ў канцы X стагоддзя ўваходзяць у склад Волжскай Булгарыі. У IX стагоддзі ў Сярэдняе Паволжа перасялілася з Уйгурыі яшчэ адно мішарскае племя — іскілы. Іскілы размясціліся паміж буртасамі і булгарамі на заходнім беразе Волгі на поўнач ад цяперашняга Ульянаўска. Іх галоўны горад называўся Ашэль. У 1220 годзе ён быў захоплены і спалены рускімі. У час мангольскага заваявання ў XIII стагоддзі буртаскія гарады і гарадзішчы былі разбураны. Пазней адзін з гарадоў быў адноўлены і атрымаў назву Мохшы /знаходзяць у рускіх летапісах/. Там жа ў 1313 годзе пачалі чаканіць манету. Гэты горад быў адміністрацыйна-палітычным цэнтрам улуса Мохшы, які ўключаў заходнюю частку былой Волжскай Булгарыі, гэта значыць вобласць, абмежаваную з захада басейнамі рэк Цна і Мокша, а з поўначы і ўсходу — Волгай.

У складзе Залатоў Арды адбываецца далейшае збліжэнне мішар і мардвы. Адных і тых жа феодалаў розныя крынішч называюць то татарскімі, то мардоўскімі мурзамі.

У час праўлення хана Берке /з 1255 да 1266 года/, унука Чынгісхана, прыняўшага іслам, пачынаецца мусульманізацыя Залатоў Арды. Гэта сустракае сур'ёзнае супраціўленне залатаардынскіх мішарска-кіпчацкіх феодалаў, якія схіляліся да прыняцця хрысціянства. У сталіцы Залатоў Арды Сарай існуе сарайская епархія, у якой разанская епархія спрабуе аспрэчыць права на абслугоўванне хрысціян у басейнах рэк Цна і Мокша, дзе залатаардынскія феодалы мішарска-мардоўска-

га паходжання пачынаецца прымаць хрысціянства. Толькі пры хане Узбеку /1312—1342/ іслам прымаецца як дзяржаўная рэлігія. Гэта паскарае працэс пераходу мішара-мардоўскіх феодалаў, але не абавязкова ўжо ахрышчаных, на службу да рускіх князёў. Так, напрыклад, сын уладальніка зямель на Мокшы Беклеміш ахрысціўся, узяў імя Міхаіл. Ён стаў першым з князёў Мятэрскіх. Праўнук Беклеміша Аляксандр Юр'евіч прадаў у 1880 годзе свае Уладанні ў басейне ракі Цна Дзмітрыю Данскому. Такія князі і нехрышчоныя мурзы са сваімі атчэ-дамі называліся служымі татарамі. Гэтыя мурзы ў XVI і XVII стагоддзях усе ахрысціліся і сталі рускімі вайсковымі начальнікамі і землеўладальнікамі. Можна назваць такія прозвішчы, як Юсупавы, Баскакавы, Салтыковы, Ішбодзіны, Мало-ставы, Ценішавы, Карамзіны, Корсакавы і інш.

Мішары разам з мардвой, рускімі і іншымі народамі Расіі прынялі актыўны ўдзел у сялянскай вайне пад кіраўніцтвам Емяльяна Пугачова. Адным з вядомых камандзіраў быў мішар Мусей Ішаметаў. У сяле Татарскія Юнкі Тарбееўскага раёна пахаваны татарскі рэвалюцыянер і паэт Гафур Калахметаў /1881—1918/. Сярод уражэнцаў Мардовіі — мішар ёсць вядомыя татарскія празаікі і паэты. Адзін з пачынальнікаў савецкай татарскай літаратуры Шарыф Камал /1884—1942/ нарадзіўся ў сяле Татарская Пішля Рузаеўскага раёна. Дзіцячы пісьменнік Фахраліслам Агіеў /1887—1938/ родам з сяла Татарскае Ценішава Аг'ор'еўскага раёна. Найбольш значымі татарскі паэт і драматург 20—30-х гадоў Хадзі Такташ паходзіць з сяла Сугожы Тарбееўскага раёна. Гэта адзін з чатырх класікаў татарскай паэзіі поруч з Габдулай

Тукаем, Мусой Джалилем і Хасанам Туфанам. Літаратурны крытык і перакладчык Захід Нуркін /1888—1966/ нарадзіўся там жа. На фронце па-геройску загінуў уразьнец сяла Горанка Зубава-Палынскага раёна татарскі літаратуразнавец Мухамет Мамін /1905—1943/. Паэт і журналіст Ахмет Сімаеў /1915—1944/ з сяла Усць-Рахманаўка Чырвонаслабодскага раёна быў пакараны смерцю ў Берліне немцамі праз шэсьць хвілін пасля Мусы Джаліля. Адзін з самых папулярных татарскіх пісьменнікаў Абдрахман Абсаямаў /1911—1979/ з сяла Старое Алагулава Кавылкінскага раёна стварыў буйныя творы пра Вялікую Айчынную вайну. У Казані жыве і працуе вядомы вучоны, акадэмік Мірза Ісмаілавіч Махмутаў мішар з сяла Алтары Рамаданаўскага раёна.

Аб"ява

У студзені 1992 г. падпісчыкі атрымалі літаратурна-грамадскі і грамадска-палітычны часопіс пад назвай "АРГАМАК". Гэта цюркскае слова даўно вядома на Беларусі і абазначае крылатага каня, які стралою ляціць у будучыню. Фармат часопіса нагадвае часопіс "Англія", аб"ём каля 100 старонак. Індэкс татарскага выдання часопіса 78694, індэкс рускага выдання "АРГАМАК" 78695. Кошт гадавой падпіскі 18 рублёў.

Калі на пошце адкажушча падпісваць, то просім паведаміць аб гэтым у рэдакцыю. У такім выпадку падпіску можна аформіць індывідуальным шляхам: караток квітанняі аб аплаце кошту падпіскі разам з Вашым хатнім адрасам просім даслаць на адрас: 423800, Татарстан, г. Набережныя Челны, Новы горад, ул. Ш.Усманова, 48 / 14-01/, рэдакцыя журнала "АРГАМАК".

НІКОЛІ НЕ ЗАБУДУ КАЗАНЬ

У Навагрудку жыве старэнькая жанчына Аміна Асановіч /дзявочае прозвішча — Паўтаржыцкая/. У час першай сусветнай вайны ў 1915 годзе яна з бацькамі аказалася ў бежанстве ў Казані. Там жа апынулася і некалькі соцень татарскіх сямей з гарадоў і мястэчак Гродзенскай, Віленскай і Ковенскай губерняў.

"Казанскія татары прынялі нас як родных, хоць мыні татарскай мы не ведалі. Для іх было дастаткова таго, што мы былі мусульмане". У Казані Аміна сустрэлася з Алі Асановічам, сям'я якога прыехала сюды таксама з Навагрудка. У 1918 годзе Аміна і Алі ўзялі шлюб, а ў 1919 годзе пакінулі гэты горад. Татары-бежанцы прымалі актыўны ўдзел у грамадскім жыцці. Многія з іх, у тым ліку сястра Аміні — Мяр'яна былі членамі Мусульманскага камітэта ў Казані. Будучы муж Аміні — паручык мусульманскага палка Алі Асановіч, разам з іншымі ў 1917 годзе ўдзельнічаў у штурме Казанскага Крамля і ўзняцці на вежы-мінары Сюмбікі зялёнага сцяга. Аднак гэты сцяг не доўга дунаў над Крамлём. Матросы на браневіках расправіліся з тымі, хто імкнуўся вярнуць сабе татарскую нацыянальную святynю. Многіх арыштавалі, забілі... У мусульманскім палку разам з Алі Асановічам служылі таксама яго землякі Мустафа Шагідзевіч з Міра і Адам Шчупкі. Трагічна скончыўся лёс Адама — ён быў расстраляны за тое, што ўзяў на заводзе кавалак мыла /у продажы мыла не было, а ў сям'і

гадавалася немаўля, а яго дзіця, разлучанае з маткай, з"елі папукі.

Калі Аміна Асановіч даведлася, што зусім нядаўна ў Казані мірным шляхам запаласкаўся на мінары Сымбікі опят з мусульманскімі зоркай і паўмесяцам, яна ўзрадавалася і засмуцілася адначасова:

"Тое, што беспаспяхова і паной вялікай крыві хацелі зрабіць семдзесят з лішнім гадоў таму назад вашы дзяды, вы зрабілі сёння бяскоўна і мірна. Малайцы! Але як шкада, што мой Алі так і не даведаецца аб гэтым".

"Ускорасці пасля таго, як мы пакінулі Казань, вярнуліся ў Навагрудак, тут устанавілася Улада Польшчы. Палякі нас паваталі, нам не перашкаджалі маліцца і жыць па-мусульманску. Мой муж Алі быў муэдзінам у навагрудскай мячэці. Усе беды, пртыгёт і рэпрэсіі мы адчулі ў 1939 годзе, калі аказаліся пад уладай бальшавікоў. Землі і маёмасць наша былі адабраны, большасць мячэцяў зачынялася ці разбуралася, многіх татар адправілі ў турмы, осылку. Хто змог, той упёк за мяжу. У 1948 годзе забаранілі багаслужэнне ў мячэці, мінару зламалі, а будынак аддалі пад жыллё. Мой Алі гэта пельмі цяжка перажываў. Маліліся мы ў чым-небудзь доме. А ў 1966 годзе мой Алі памёр".

Аміна Абубякіраўна Асановіч засталася без дзяцей: першы сын Якуб прапаву без авестак у час другой сусветнай вайны, самы малодшы сын Бякір загінуў у Чэхаславакіі, а ояредні сын—Ісмаіл, які вучыўся ў медресе ў Сараеве /Югаславія/, эмігрыраваў у Англію, памёр ад інфаркту. Засталіся там яго дзеці і ўнукі. Можа гэтыя радкі дойдучь

да добрых людзей-беларусаў у Англіі і яны знойдуць хоць адну жыўую родную душу, якая адклікнецца да старой жанчыны /г. Навагрудка, Беларусь, вул. Ваўчацкага, д. 38а, кв.75/

"у Казані мы сябравалі з сям"ёй Фатыха Галеева, -- |
успамінае Аміна Абубекіраўна. — Яны нам дапамагалі як маглі. У 1949 годзе Фатыху давялося пабываць недалёка ад Навагрудка. Ён у першы вольны дзень пайшоў па вуліцах і пятаў, дзе тут жывуць татары. Так ён знайшоў нас, і на гэты раз ужо мы яму дапамаглі. Добра было б даведацца пра лёс Фатыха і яго сям"ю". Перад расставаннем Аміна Абубекіраўна сказала: "Я заўсёды з цёплай успамінаю Казань. Там жа, у Казані, на татарскім мізары пахаваны мае мама і тата, там пралітая кроў за адраджэнне татарскага народа нашых братоў, там я сустрэла свайго люблага і брала шлюб... Хочацца, каб татарскі народ стаў вольным, раўнапраўным з іншымі народамі".

Аб"ява

3 чэрвеня 1989 г. выдаецца часопіс "ИДЕЛ" на татарскай і "ИДЕЛЬ" на рускай мове. Ідэл -- спрадвечная татарская назва р.Волга. Дэвіз часопіса -- "Жыццё любі, любі Айчыну, свет якім жыве народ!". Асноўная тэматыка: літаратура, культура, моладзь, час. У кожным нумары змяшчаецца нарыс пра жыццё татараў у розных кутках свету. Індэкс часопіса на татарскай мове -- 73951, на рускай мове -- 73922. Кошт гадавой падпіскі 18 рублёў. Падпісання на часопіс можна на любой пошце.

МЫ РОДАМ З ВЁСКИ АРДА

За 15 км на паўночны захад ад Клецька знаходзіцца вёска Арда, у якой каля сотні хат і каля 300 жыхароў. Заснавана ў 16 ст. на зямлі князя Радзівіла, а жыхары яе -- татары ў рэлігійных адносінах былі падпарадкаваны мусульманам г. Навагрудка.

Маці мая -- Софія Аляксандраўна -- нарадзілася і нарадзіла мяне ў Ардзе. Як сябе памятаю, яна мне расказвала пра Арду, потым насіла, вазіла і вадзіла ў свой улюбёны кут, на сядзібу сваіх бацькоў. Татары да другой сусветнай вайны тут жылі заможна, у многіх было па некалькі валок зямлі. Мама і сёстры з маленства дапамагалі бацькам на зямлі. І цяпер, калі ўжо мама пажылая, яна не можа жыць без працы, увесь час на гародзе капаецца. Адрэзу пасля вайны многія-многія татарскія сем'і выехалі ў Польшчу: палякам, яўрэям і татарам, якія мелі раней польскае грамадзянства, дазволілі пакінуць Беларусь. Паехалі не таму, што не любілі родную зямлю, а таму, што баяліся непамерных падаткаў, ссылкі ў Сібір, калгасаў. Тыя, што засталіся, таксама пацягнуліся ў гарады і мястэчкі.

Прыязджаючы ў Арду, мы заўсёды хадзілі на мізар, які знаходзіцца ў бярозавым гаі. Тут непадалёк і быў хутар майго дзеда. З пагорка відны былі прасторы палёў, невялікія хваёвыя і дубовыя лясочкі. Да 1967 г., калі я з мамай прыязджаў у Арду, яшчэ раслі старыя яблыні на дзедавай сядзібе, а цяпер ужо нічога няма.

Даўней ардзянскія татары сустракаліся на святы са сваімі суседзямі ці ў Клецьку, ці ў в. Іванава, потым ехалі ў мястэчкі ў в. Асмолава, чаведвалі мізары, дзе пахаваны родныя і блізкія. За прыгажосць нашых мясцін аднавяскоўцы ды і іншыя татары маю радзіму крыху з гумарам называлі "Залатою Ардой".

Цяпер жа ў Ардзе жыве толькі 8 татарскіх душ: пенсіянеры Яўгенія Байрашэўская, Аміна Казакевіч, Марыя і Іосіф Карыцкія. У калгасе працуюць Каміль Байрашэўскі, Якуб і Іосіф Карыцкія, унукі ад дачкі Яўгеніі Байрашэўскай -- Сяргей і Генадзь / бацька у іх рускі /. Пройдзе час і ад татарскай вёскі застанешца толькі татарская назва ды стары мізар.

Мая мама успамінае, куды выехалі нашы татары з Арды: у Баранавічы Адам Багушэвіч, Аміна Карыцкая, Аляксандр Казакевіч; у Клецк Джаміля Курмановіч, Хусаін і Аміна Абрамовічы, Аляксандр Байрашэўскі; у Стоўбы Адам Карыцкі; у Бабруйск Галіна Казакевіч; у Гродна Фэля Крыніцкая / Курмановіч /; у Мінск дзве дваюродныя сястры Аміні Курмановіч, Соня Карыцкая, Ева Казакевіч, Адам і Аляксандр Халембекі; у в. Пуклеушчына Нясвіжскага раёна Софія Халембек; у Польшчу дзве Евы Багушэвіч і Казакевіч, Эмілія Барнацкая / Халембек /, Хазбіевіч, Олек і Софія Казакевічы. Ды яшчэ многія іншыя павыязджалі, але няхай даруюць, што пакуль успомніць цяжка.

Я часта думаю, а што калі б татарам аддалі іх зямлю, ці не вярнуліся б многія ў родныя мясціны, ды зяцей навязлі. Можа бы і адраділася наша вёска. Ва ўсякім разе, я бы паехаў на бацькаўшчыну.

Аб"ява

Адкрыта падпіска на штотыднёвік "ТАТАР ИЛЕ" на татарскай і "ТАТАР ИЛЕ" на рускай мове. Назва часопіса -- зямля татарав. Штотыднёвік раскажа пра жыццё татараў у Татарстане і пра ўсе мясціны, дзе жывуць татары. Кожны з Вас можа пісаць у штотыднёвік. Усё цікавае з Ваших лістоў будзе надрукавана. Індэкс штотыднёвіка на татарскай мове -- 54132, на рускай мове -- 54133. Кошт гадавой падпіскі 25 рублёў 20 калеек.

УСЁ ТАЙНАЕ СТАНОВІЦЦА ЯЎНЫМ.
ТРЭБА ТОЛЬКІ ЦЯРПЛІВА ЧАКАЦЬ

У дзяцінстве мая бедная маці расказвала мне казку. Я да гэтага часу добра не памятуў, бо яна не толькі вельмі цікавая, але і вельмі павучальная як для былых гістарычных падзей, так і для сучаснасці народаў.

Усе ведаеш, што ў няпраўды доўгія вушы, якія на доўгі час ад народа нікому не ўдалося скаваць. Праўда і справядлівасць урэшце рэшт перамогуць. Вось гэтая казка:

"У некаторым царстве, у некаторым гасударстве правіў цар-уладка. У таго цара на галаве быў пачварны гузак. Цар-уладка не хацеў, каб аб гэтым пачварным гузаку ведалі яго падданыя. Таму ён кожны раз караў смерцю цырульніка, які галіў яго і стрыг яму валасы. Дайшло да таго, што ў царстве застаўся адзін цырульнік. Калі ён пагаліў і пастрыг цара, то Уладка яму сказаў: "Цябе я павінен пакараць, каб ты не выбалтаў аб гузаку на маёй галаве. Але раз ты апошні цырульнік у маім царстве, то я над табой злітуюся. Глядзі ж, калі ты хоць слоўца скажаш пра мой гуз, то я пазбаўлю цябе жыцця". Цырульнік ведаў, што гэта не пустая пагроза, ледзь не ашалеў са страху і пакліўся цару, што будзе маўчаць, што няхай яму адоохне язык, калі аб царскай тайне хоць бы заікнешся. Прайшло некалькі гадоў. У цырульніка стаў свярбець язык, не ведаў ён, што рабіць, дзень і ноч думаў, як пазбавіцца ад жадання расказаць пра тайну цара. Нарэшце, адважыўся. Пайшоў у лес,

у самня нетри, выканаў ямку і апусціў туды галаву. Тройчы крхнуў: "У нашага цара-Уладыкі на галаве расце пачварны гузак". Пасля гэтага яму стала лягчэй, язык перастаў сваябець і цяляпацца. Засипаў цырульнік ямку і спакойна вярнуўся дадому: Прайшоў час... На тым месцы, дзе ён закапаў ямку, вырасла вялікая бузіна. У тых месцінах аказаліся пастух. Ён адрэзаў галінку ад дрэва і зрабіў сабе жалейку. Як толькі падуў у яе, дык з жалейкі самі сабой выскачылі словы: "У нашага цара-Уладыкі на галаве расце пачварны гузак". Пастух моцна здзівіўся такому голасу са сваёй жалейкі. Так тайна, сакрэт уладыкі стаў вядомы ўсяму народу".

Мне здаецца, што ў гэтай казцы вельмі справядлівы канец. Тайну ніколі і нікому не ўдавалася схавань усе жыццё, асабліва калі гэта тайна была пра нешта жудаснае, пачварнае.

Доўгі час было невядома, хто падпісаў загад пра жудаснае высіленне татараў з Кіра. Калі 18 мая 1944 г. за адны суткі ўвесь крымскататарскі народ быў вывезены са сваёй Радзімы. У час транспарціроўкі і за паўтара года высылкі загінула больш за 46% татараў. Да смерці Сталіна ніхто не мог спытаць, хто падпісаў жудасны загад, чаму насуперак праўдзе ўзялі паклёп на цэлы народ, быццам ён дапамагаў акупантам. Цяпер вядома, што віноўнікам гібелі тысяч і тысяч крымскіх татараў былі Сталін, Карановіч, Маленкоў, Молатаў, Мікаян, Варахшылаў, Вазнясенскі, Булганін. Гэта галоўныя ліджарцы, а колькі іх памагатых, якія яшчэ жывуць і перашкаджаюць крымскім татарам вярнуцца на радзіму. У высокіх колах прымаюцца рашэнні аб тым, што татары могуць вярнуцца на радзіму, што іх трэба ўладкаваць на працу, даць зямлю пад забудо-

ву, продавань булаґнічнх матерьялн. Вноялілі людзей за адны суткі, а вярнуць не могуць за трыццаць гадоў. А ўрашце рэшт лёс перасяленняў-татараў аддасіцца на вырашэнне старшыняў раённых і сельскіх дытанкомаў, якія і не думалі выконваць парадн Масквы.

Каму трэба было ўзвесці паклёп на народы, якія нібыта здрадзілі Савецкай уладзе, внояліць з роднай зямлі чачэнцаў, інгушаў, карачаеўцаў, балкарцаў, калмыкаў, немцаў, крымскіх татарцаў і іншых? Пра гэта мы можа даведаемся ад жалеікі. Трэба чакаць, бо ўсё тайнае становіцца ўрашце рэшт яўным.

Хадзісы

Кажы заўсёды прауду, нават калі яна для цябе не выгадна. Найбольш пажаданы Альху ўчынак -- праудзівае слова. Аб наступным у вас спытаюць на Страшным Судзе: аб маладосці вашай спытаюць -- як яе патрацілі; аб жыцці спытаюць -- як яго вычарпалі; аб багацці вашым спытаюць -- як яго набылі і як ім распарадзіліся; чаму навучыліся, спытаюць, і як гэта выкарысталі.

Пакуль яшчэ жыюць вашы настаўнікі, запішыце ўсё, чаму яны вас навучылі, бо забыццё гэтых ведаў тое самае, што іх смерць.

Добрае выхаванне -- гэта найлепшая спадчына, якую можна перадаць для сваіх дзяцей.

БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛЮЎНІК

1100 слоў і сказаў ад дзядзькі Ісмаіла Меметава

Беларускае слова

Крымскататарскае слова

а

а, э

ААН, Арганізацыя Аб'яднаных

БМТ, Бирлешмиш Миллетлер

Нацый

Тешкиляты

аб

аккында, хусуста

абавязак

борджу

абавязальства

меджбуриет

абавязкова

мутлакъа

абарона

мудафаа / кьорчаланмакъ /

аб"ём

эписи / битюни /

абласны

веляет

абмеркаванне

акыл танышмакъ

або

яхут, ёкъса

абодва

экиси

абы

ойле-бойле

авёс

джылап

ага

а-а

агонь

атеш

агульны

джумлеси

ад

ондан

адбыша

олды, кечти

адварнуша

ойланды

адлаць

бермек

адзел

болюг

арзін

бир

беларускае слова

крымскататарскае слова

адзначыць

адказ

адказаць

адказваць

адказнасць

адказы

адкрышце

адкрыты

адкуль

аднак

адначасова

аднойчы

адносіны

адпаведны

адпавядаць

адпачынак

адразу

адсюль

адтуль

адуканыя

адчуваць

адчуць

адчыніць

адысі

адыходзіць

ажыццяўленне

азірнаўша

ай

Айчына

ишорет этмек

джевап

джевап бермек

къайлы дегиль

бойн борджы

борджлы

ачылмакъ / ачыладжакъ /

ачык

* къайдан

илле

бир вакытте

бир вакыт

мунасебет

онъакелише

келише

раатланмакъ

шу арада

мндан

андан

илими

дуймакъ

дуймак

ачмакъ

четке кетмек

чекильмек / кетмек /

иджраолды

арткъа бакъмакъ

сй

Ватан, Ветан

беларускае слова

крымскататарскае слова

айчыны

ватандан

акадэмія

академия

аказацца

анда к'талмакъ, ойле чыкъты

адказваць

костермек, булунмакъ

акно

пенджере

акрамя

ондан башкъа / башкъа /

актыўны

арекетли суретте

актыўны

арекетли

але

лякин

амаль

эр бир заман

амерыканец

амерекъалы

амерыканскі

амерекъанънъ

англійскі

энглизи

англічанін

энглиз

апарат

апарат, машна

аперацыя

аперация

апладысменты

эль чырпмалар

апошні

сонъгы

апынуцца

к'талмакъ / ойле олмакъ /

араць

сурмек

арганізацыя

тешкилят

армія

орду

артыкул

макъале

асабліва

ойле, пек, хусусан

асаблівы

айрыджа

аснова

темели, эсае

беларускае слова

крымскататарскае слова

асноўны

темелли

асобны

айры

асташа

кьалмакъ

асцярожна

мукъайт олмакъ

атрад

болюк, отряд

атрымаць

алмакъ

аўтамат

автомат

аўтар

муэлиф

афіцэр

офицер

ах!

ах!

Добры дзень! -- Селям алейкум! Адказ: Дзень добры-- Алейкум
селям

Будзьце здаровымі -- Сагълыкьман кьалынъ.

Адказ: Будзьце і вы здаровымі -- Сагълыкьман барынъ.

Ці усё добра у сям'і? -- Хоранданьыз якьшымы?

Адказ: Нічога сабе -- Бир джорыкъ.

/ Працяг будзе /

КРЫМСКАТАТАРСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕСНЯ ОЗЕН БОЙЛАРНЫНЪ
/ Берагі раі. Слова гл. на стар. 54 /

ТУГАН ТЕЛ

Габдулла Тукай шигыре

Татар калык көе

И туган тел, и магур тел, өткөм-эңкөмнең теле!
Дөньяда күп нәрсә белдем син туган тел аркылы.

Иң элек бу тел белән эңкәм бишкәткә кәйләгән,
Аннары тәһәһүр буге өлкәм хикәят сөйләгән,

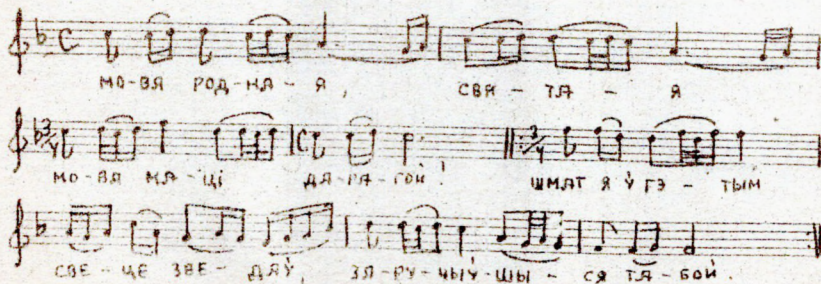
И туган тел! Һәрвакытта ярдәмң белән синен,
Кечкенәдән аңлашылган шатлыгым, кайгыым минем.

И туган тел! Синдә булган иң элек кыйлган догам:
Прыйкагыл, дий, үзем һәм өткөм-эңкөмне, ходам!

Габдулла Тукай

ТУГАН ТЕЛ — РОДНАЯ МОВА

Павольня

Габдула Тукай

Туган тел — родная мова

мова родная, святая, мова маці дарагой!
шмат я ў гэтым свеце зведаў, заручыўся^ш табой.

Роднай мовай пела маці калыханку спакваля,
па начах бабуля казкі ціха баіла пасля.

Мова родная! Апорай ты была мне заўсёгды,
я з табой адчуў з маленства подых радасці й бяды.

Мова родная! Табою я маліўся першы раз:
Богухна, даруй матулі, бацьку, мне, памілуй нас!

З татарскай. Пераклаў Рыгор Барадулін

ТУГАН ТЕЛ — РОДНАЯ МОВА

Мова родная, святая, мова маці дарагой!
Шмат я ў гэтым свеце зведаў, заручыўся табой.

Роднай мовай пела маці калыханку спакваля,
Па начах бабуля казкі ціха баіла пасля.

Мова родная! Апорай ты была мне заўсёгды,
Я з табой адчуў з маленства подых радасці й бяды.

Мова родная! Табою я маліўся першы раз:
Богухна, даруй матулі, бацьку, мне, памілуй нас!

З татарскай пераклаў Рыгор Барадулін

22 красавіка 1991 г.

К БОГУ

Как долго мне пришлось бродить, искать,
Чтоб веру предков вновь принять.
Я с детства от своих оторвана была
И Вера в Бога во мне почти что умерла.

Но Бог не дал её совсем забыть
И в мыслях у меня она осталась жить.
Молитву в детстве Аль-Фатиха
Мне вечером читала моя мама Фатима.
Поэтому, О Бог-Аллах, ты жизнь мне дал.
И как шайтан бы ни хотел, её он не забрал.
И Всемогущий чрез татарку Нагиму
Ты вновь привёл меня к народу моему.

К общенью с нашими людьми
Мы собираемся и в горестные, и в радостные дни.
Молитвы на собраниях читаем, изучаем свой язык,
В намазе пред Тобой свой преклоняем лик.

И просим, О Аллах, о Всемогущий наш
Не покидай нас в этот трудный час.
И сделай так, чтоб мусульмане всей планеты
Были единым пламенем согреты.

СЕЛИМУ ХАЗЫМОВИЧУ

Я потомок крымских ханов
И степной долины горькой.
Голос крови тех уланов,
Что в Литве сражались бойко.

Я наследник мурз татарских
И осколок польской шляхты,
Правнук всадников боярских
На заставах нёсших вахту.

Шесть веков живу я долгих
На земле Литвы родимой:
Здесь мой дом — мой берег Волги
И далёкий берег Крыма...

х х
х

Поезда, поезды, уходящие вдаль,
Уезжаете вы — остается печаль,

Уезжаете вы и увозите всё —
Всё, что было прекрасно, что было моё.

Всё, что было моим — не вернуть, не вернуть,
Всё уехало с вами в далёкий ваш путь...

х х

х

Дождь капал на мои руки,
С моих рук падал на землю,
На земле собирался в ручейки,
Ручейки неслись к рекам,
Реки стремились к морю,
Море катило волны к океану,
Океан поднял взгляд к вселенной...
А дождь всё падал на мои руки,
А океан всё смотрел на вселенную...

х х

х

Однажды мы ехали на автобусе. Дорога была долгой и утомительной. Мы въезжали в берёзовую рощу. Деревья по обеим сторонам дороги вытянулись в струну и начали быстро мелькать. Они так долго тянулись и пестрели перед глазами, что мне показалось, будто берёзы — это мои годы, а мчащийся автобус — сама жизнь.

Я невольно подумал: Лишь автобус минует эту рощицу и устремится дальше, как тотчас оборвется моя жизнь и я останусь лежать у последней берёзы на виду у неба.

А водитель на каждой остановке всё будет брать новых пассажиров, снова будет проезжать рощи... И так без конца...

WIELKI TURAN

Plonące słońca Turanu
Czerń cienia i brąz ciał
błysk szabli buńczuka
deszcz

Gwiazdo Turanu
słona kobieto Azji
duchy przodków wychodzą
z bębna i piszczałki

Jeźdźcy zbliżają się do meczetu
Skrzypi wiatr między
deskami dziewczyna
zbliża brązowe ciało kropla
deszczu na włócznie

W pyle i kurzu dojeżdżam
do Kruszyńian
drobna cząstka Wiecznego Turanu
powyrzucałem wszystkie kobiety
choć ich ciała fascynowały mnie
jadłem je i piłem a one
tak gorliwie umierały we mnie
w snach traktował je
jeździec z buńczukiem
a były jak trawa na wiosnę
radośnie chłoneły deszcz
a woda z ich ciał
spływała w sypki
piasek

MISTYKA WSPOMNIENI

Cóż jest ojczyzną Tatarów?
Podlaski krajobraz dworek kresowy
Książka z arabskimi literami
kryjąca deszcz i raj
Przypowieści Salomona i odległy
Wschód
Przechodzą nieme szeptane
przez wargi
podlaski piach

MISTYKA WSPOMNIENI (II)

Nieme są księgi Tatarów
A ich kobiety odchodzą
bez wojowników
Nie ma już ognisk dymów
i zaścianków
Dotąd cisza
przeszukuje domy
ubrania
podlaski piach

WIATR OD KIPCZAKU

Ja, pielgrzym polskiego Islamu
władyka bezprzestrzennego
królestwa, zważyłem
w swoich poematach czas i przestrzeń.

A Dżalaluddin Rumi
Wiliam Blake i Czyngis-chan
i wszystkie ordy mojej pamięci

z tętentem koni
jękiem palonych traw

śluchaja Jedyne Fletu
wyobraźni

Tatarzy z kobietami
i końmi idą
przez Karpaty

tatarska czata
na Horyniu

Tajemnica
Orientu.

MELANCHOLIA

Jestem Tatarem. Ostry powiew stepu
Twarz moją pieści. A moja ojczyzna
mieszka w rycinie starego meczetu,
w mieście Wilnie.

Moja żona bezbrzeżność słowiańską
podaje mi na srebrze
a jej ręce pachną
Czarnoziemem Budziaku
pragnieniem miejskiego azjaty.
na deszczu i wietrze
słucham głosu przodków.

MESJANIZM STEPÓW

Kiedy każdego dnia rano atakuje mnie codzienność
I boli mnie każda z rzeczy która moja jest
Kiedy nienawiść i tęsknota szarpia spleć słoneczny
Kiedy brak nadziei i wątpliwości tak oszalałe
Zwierzęta wgryzają się w to co kiedyś było
moją duszą, a rozpacz i samotność chwytają mnie
za gardło i kiedy wiem, że ten dzień może być
moim kolejnym Waterloo i kiedy robię wszystko
aby etyka przestała być punktem odniesienia
a stała się podstawą, kiedy rzeczywistość
staje się wściekłym zwierzęciem, które trzeba
zabić by żyć — nagle rozstępuje się wewnętrzna
przestrzeń — w ciszy w skwarze lata słychać
mistyczną muzykę fletu w błękie Wewnętrznego
Nieba jaśnieje kojącym blaskiem tamga Girejów
Metafizyka wewnętrznego światła. Spokój.
Cisza wewnętrznego Ocenau.

Кароткія паведамленні

ЗВЕСТКІ ЦІКАВЫЯ, АЛЕ ЦІ ВЕРАГОДНЫЯ ?

Наш сябар з Татарстана вядомы паэт Фаяз Фаізаў даслаў вытрымку з кнігі прафесара А.Х.Халікава "Происхождение татар Поволжья и Приуралья", якую выдала Татарскае кніжнае выдавецтва ў 1978 г.

"Так, восенню 1552 г. Іван Грозны "вялікіх і сяродніх казанскіх людзей, татараў, усіх вываў / з Казанскага ханства /, даў ім вёскі і воласці ў маскоўскіх, а іншым у наўгародскіх і пскоўскіх землях... У час Лівонскай вайны многа казанцаў і цемнікаўцаў / ад г.Цемнікаў, цяпер у Мардовіі / -- служылых людзей колькасцю больш за 30 тысяч былі ўзяты на вайну. Многія з іх затым аселі ў Літве і ўсходняй Польшчы і зліліся з раней пасяліўшыміся там залатаардынскімі татарамі Тахтамышам. Так утварылася тут польская ці літоўская група татараў".

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ МЕНШАСЦІ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСІ

Так называецца вельмі цікавы артыкул, змешчаны ў зборніку "Ленинградская конференция по правам меньшинств" / 2 -- 4
іюня 1991 г., Ленинград /.

Аўтары І.В.Карашчанка і П.У.Церашковіч / Мінск / пішуць:
"Татары на Беларусі вядомы з канца ХІУ ст. У ХVІ ст. перайшлі на беларускую мову. Колькасць невялікая, але даволі стабільная: у 1897 -- 10 тыс. чалавек, у 1959 -- 8,6 тыс., у 1989 -- 12,5 тыс. чалавек. Характэрная асаблівасць палажэння групы -- выключна дружалюбны характар узасмаадносін з беларусамі. У 1989 г. у Мінску створана таварыства "Аль-Кітаб", у якім аб'яднаны як уласна беларускія татары, так і мігранты з Татарстана".

ТАТАРСЬКІ НАПІТАК БУЗА

Бузу падаюць на десерт у знак павагі да гасцей. Цяпер гэты напітак найчасцей гатуюць з крупы "Геркулес".

Вымываюць аўсяныя крупы ў зімнай вадзе і вымачаюць 10—20 хвілін у цёплай вадзе ў накротым посудзе. Пасля крупы перападзіць, паклаюць тонкім слоем на бляшані ліст і паставіць у слаба нагретую духоўку ў пліту на падсушку. Пасля гэтага крупы можна размалоць у муку, прапусціўшы яе праз мясарубку.

На І пачку прамытага, прасушанага і перамолатага "Геркулеса" у міску пакласці 2 шклянкі пшанічнай мукі, распущанага масла і ўсё гэта старанна перамяшаць. Наліць варацка і мяшаць да ўтварэння цестападобнай масы. Пасля гэтага шчыльна накрываюць посуд, каб захаваць цёпла і чатрымаць так 30 хвілін, затым разбавіць масу варацкам пачкавай тэмпературы.

Калі апава астыне да 25 — 20 °C, дадаць дрожджы, шклянку цукру і даць пабрадзіць. Пасля масу зноў разбавіць цёплай вадой, старанна перамяшаць і перападзіць праз сітца. У масу, якая засталася на сітцы наліць вады і зноў перападзіць, але чальга дапусціць, каб буза зрабілася вельмі рэдкай. Выжымкі аджываюць. У бузу высыпаць 1—2 шклянкі цукру, перамошваюць і пакідаюць для бражэння ў цёплым месцы. Калі буза падойдзе і стане кіславатай, яна гатова для ўжытку. Перад ўжыткам можна яшчэ дадаць цукар. Захоўваюць бузу ў зімным месцы.

Для атрымання 6—7 літраў бузы трэба: І пачка "Геркулеса", 100 г масла, 25—30 г дрожджэй, 2 шклянкі пшанічнай мукі, 2 шклянкі цукру.

З М Е С Т

УСТУПНАЕ СЛОВА	3
КУР"АН. З рускай мовы на беларускую пераклаў К.Скурат	6
ІМАН. Абу Касым	12
У ДЗЕНЬ ПАМ'ЯЦІ АХВІР ЧАРНОВІЛЬСКАЙ КАТАСТРОФЫ..	
І.Меметаў	13
ПАКЛОН ІСМАІЛУ МЫРЗЫ ГАСПРАЛЫ І ЯГО РАДЗІМЕ.	
С.Ізідзінаў	15
ГЕНЕРАЛ МАЦЕЙ СУЛЬКІЕВІЧ. З польскай мовы пераклаў	
Ю.Крыніцкі	21
АДКРЫЦЦЕ МЯЧЭЦІ. А.Якубаўскас	30
НЕКАЛЬКІ СЛЮУ АБ МЕНСКІХ ТАТАРАХ. Л.Цвяткоў	34
ЦІ ЗАХАВАЛІ ТАТАРЫ СВАЕ СВЯТЫЯ КНІГІ І СВАЮ ВЕРУ ?	
І.Канапацкі	46
АХРАТАННЕ — ПАБРАЦІМСТВА. І Канапацкі	51
БЫЎ СРОДАК УПЛЫВАЦЬ НА НАДВОР"Е. І.Канапацкі	53
ЗВЕСТКІ ПРА НАШЫХ ТАТАРАУ. І.Яшкін	55
МІШАРЫ — ХТО ЯНЫ ? І.Бікінін	57
НІКОЛІ НЕ ЗАБУДУ КАЗАНЬ. Ф.Фаізаў	63
МЫ РОДАМ З ВЕСКІ АРДА. А.Халембек	66
УСЕ ТАЙНАЕ СТАНОВІЦА ЯЛУНЫМ. ТРЭБА ТОЛЬКІ ЦЯГНІВА	
ЧАКАЦЬ. І.Меметаў	68
ХАДЗІСЯ	70
БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛЮУНІК. Склаў І.Меметаў	71
ТУГАН ЧЕЛ. Г.Тукай. З татарскай пераклаў Р.Барадулін	76
Да Бога. Г.Багаціева	77
СЯЛІМУ ХАЗВІЕВІЧУ, ЦЯГНІКІ,ЦЯГНІКІ...ДОЖДЖ КАПАЎ	
НА МАЕ РУКІ... АДНОЙЧЫ МЫ ЕХАЛІ НА АУТОБУСЕ.	
А.Якубаўскас	78
ВЯЛІКІ ТУРАН, МІСТЫКА УСПАМІНАЎ, МІСТЫКА УСПАМІНАЎ-2,	
ВЕЦЕР З КІПЧАКА, МЕЛАНХОЛІЯ, МЕСІЯНІЗМ СТЭПАЎ.	
С.Хазбіевіч	80
КАРОТКІЯ ПАВЕДАМЛЕННІ	84
ТАТАРСКІ НАПІТАК БУЗА. Татарская кухня	85
АБ"ЯВЫ	29, 62, 65,67

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО	3
КУР'АН. С русского языка на белорусский перевод К.Скурат	6
ИМАН. Абу Касым	12
В ДЕНЬ ПАМЯТИ ЖЕРТВ ЧЕРНОВЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ. И.Меметов	13
ПОКЛОН ИСМАИЛУ МЫРЭ-И ГАСПРАЛЫ И ЕГО РОДИНЕ. С.Изидинов	15
ГЕНЕРАЛ МАТЕЙ СУЛЫКЕВИЧ. С польского языка перевод	
Ю.Криницкий	21
ОТКРЫТИЕ МЕЧЕТИ. А.Якубаускас	30
НЕСКОЛЬКО СЛОВ О МИНСКИХ ТАТАРАХ. Л.Цветков	34
СОХРАНИЛИ ЛИ ТАТАРЫ СВОИ СВЯЩЕННЫЕ КНИГИ И СВОЮ ВЕРУ ?	
И.Канапацкий	46
ОХРЕТАНИЕ -- ПОБРАТИМСТВО. И.Канапацкий	51
БЫЛО СРЕДСТВО ВЛИЯТЬ НА ПОГОДУ. И.Канапацкий	53
СВЕДЕНИЯ О НАШИХ ТАТАРАХ. И.Ялкин	55
МИШАРИ -- КТО ОНИ ? И.Биккинин	57
НИКОГДА НЕ ЗАБУДУ КАЗАНЬ. Ф.Фаизов	63
МЫ РОДОМ ИЗ ДЕРЕВНИ ОРДА. А.Халембек	66
ВСЕ ТАЙНОЕ СТАНОВИТСЯ ЯВНЫМ. ПУЖНО ТОЛЬКО ТЕРПЕЛИВО	
ЖДАТЬ. И.Меметов	68
ХАДИСЫ	70
БЕЛОРУССКО-КРЫМСКОТАТАРСКИЙ СЛОВАРЬ. Составил И.Меметов	71
ТУГАН ТЕЛ. Г.Тукай. С татарского перевод Р.Бородулин	76
К ВОГУ. Г.Богатиева	77
СЕДИМУ ХАЗИЕВИЧУ, ПОЕЗДА, ПОЕЗДА ... ДОЖДЬ КАПАЛ НА	
МОИ РУКИ ... ОДНАЖДЫ МЫ ЕХАЛИ НА АВТОБУСЕ.	
А.Якубаускас	78
ВЕЛИКИЙ ТУРАН, МИСТИКА ВОСПОМИНАНИЙ, МИСТИКА ВОСПОМИ-	
НАНИЙ-2, ВЕТЕР С КИПЧАКА, МЕЛАНХОЛИЯ, МЕСИЯНИЗМ СТЕПЕЙ.	
С.Хазбиевич	80
КРАТКИЕ СООБЩЕНИЯ	84
ТАТАРСКИЙ НАПИТОК БУЗА. Татарская кухня	85
ОБЪЯВЛЕНИЯ	29,62,65,67

Надпісана да друку 15.10.91.

Тыраж 400 экз. Фармат 60 x 84 I/16

Ум. друк. арк. 51 Папера друк. № I. Зак. 83

Надрукавана на ратапрынце выдавецтва

"Беларуская Савецкая Энцыклапедыя"

Імя Петруся Броўкі

Мінск, вул. Ф. Скарыны, 15-а.

